

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ»

**Ισλάμ και τρομοκρατία: Η επίδραση της προσωπικής αβεβαιότητας και της
πρόδηλης θνητότητας στο συντηρητισμό**

ΣΟΦΙΟΣ

Ιωσήφ Α.Μ. 01700616Μ015

Αθήνα, Ιανουάριος 2018

Επιβλέπων καθηγητής:

Προδρομίτης, Γ., Καθηγητής Πειραματικής Κοινωνικής Ψυχολογίας

Μέλη τριμελούς επιτροπής:

Προδρομίτης, Γ., Καθηγητής Πειραματικής Κοινωνικής Ψυχολογίας

Παπαστάμου, Σ., Καθηγητής Πειραματικής Κοινωνικής Ψυχολογίας

Χρυσόχου, Ξ., Καθηγήτρια Κοινωνικής και Πολιτικής Ψυχολογίας

Περίληψη

Η πειραματική αυτή μελέτη έγινε υπό το πρίσμα δύο θεωρητικών προσεγγίσεων της Κοινωνικής Ψυχολογίας: της Θεωρίας Διαχείρισης Τρόμου (Greenberg, Pyszczynski, & Solomon, 1986) και του Μοντέλου Διαχείρισης Αβεβαιότητας (Van den Bos, 2001). Σύμφωνα με τις δύο θεωρίες, οι απειλές της θνητότητας και της αβεβαιότητας αντίστοιχα οδηγούν κάποιον να ενισχύσει τις υπάρχουσες κοσμοθεωρίες του. Σε μερικές έρευνες επίσης η απειλή γενικά ενισχύει συντηρητικές θέσεις. Στο πείραμα αυτό μελετάται η διαφορική επίδραση της πρόδηλης θνητότητας και της πρόδηλης αβεβαιότητας στην Ισλαμοφοβία και τις στάσεις προς την τρομοκρατία. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 118 άτομα, τυχαία κατανεμημένα στις τρεις συνθήκες του πειράματος, τη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας, τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας και τη συνθήκη ελέγχου. Τα ευρήματα δεν επιβεβαίωσαν συνολικά την υπόθεση ότι οι συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας θα παρουσίαζαν υψηλότερο συντηρητισμό. Σε συμμετέχοντες όμως με προοδευτικό ιδεολογικό προφίλ η διέγερση της θνητότητας οδήγησε σε μεγαλύτερη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Βρέθηκαν επίσης ερείσματα σεξισμού και υπερτιμωρητικότητας κατόπιν διέγερσης της θνητότητας. Επιβεβαιώνεται η τάση μετατόπισης προς το συντηρητισμό ως αποτέλεσμα της διέγερσης της θνητότητας και η ρύθμισή της από τον ιδεολογικό προσανατολισμό των συμμετεχόντων. Τα ευρήματα συζητώνται με αναφορά στη γενικότερη θεωρητική και μεθοδολογική συζήτηση σχετικά με τις δυο «ανταγωνιστικές» θεωρίες, της Θεωρίας Διαχείρισης Τρόμου και του Μοντέλου Διαχείρισης Αβεβαιότητας.

Ισλάμ και τρομοκρατία: Η επίδραση της προσωπικής αβεβαιότητας και της πρόδηλης θνητότητας στο συντηρητισμό

Τα τελευταία χρόνια, η διεθνής συγκυρία του προσφυγικού ζητήματος και της αύξησης της εμπνευσμένης από το Ισλάμ τρομοκρατίας είναι κυρίαρχα θέματα στο δημόσιο λόγο στην Ευρώπη. Ως εκ τούτου παρατηρείται στον Δυτικό κόσμο κοινωνικοπολιτικός και ιδεολογικός εξτρεμισμός και άνοδος της υποστήριξης της δεξιάς και των ασφαλειοκεντρικών αντιτρομοκρατικών πολιτικών της. Προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει πως κατόπιν τρομοκρατικής επίθεσης, άνθρωποι σε χώρες όπως στις Η.Π.Α., στην Ισπανία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο έγιναν πιο αυταρχικοί και είχαν πιο αντιμουσουλμανική και αντιμεταναστευτική διάθεση (Nugier et al., 2016).

Δημιουργείται σκεπτικισμός προς τους Μουσουλμάνους γιατί τους καταλογίζεται αν όχι η υπαιτιότητα ή υποκίνηση, τουλάχιστον η υποστήριξη της τρομοκρατίας. Σε μια περίοδο μεγάλης κλίμακας αστάθειας και αβεβαιότητας λοιπόν για την Ευρώπη όπως αυτή που διανύουμε και στη χώρα μας, έχει ενδιαφέρον ο ρόλος της προσωπικής αβεβαιότητας και της θνητότητας στον συντηρητισμό (τον πολιτικό δηλαδή συντηρητισμό) και στην Ισλαμοφοβία

Ο όρος Ισλαμοφοβία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τη βρετανική οργάνωση Runnymede Trust (Commission on British Muslims and Islamophobia, 1997). Η σύγχρονη αυτή έννοια (Ισλαμοφοβία) αντλεί τη σημασία της από τον ιστορικό αντιμουσουλμανισμό επενδυμένο με ρατσιστικές ιδεολογίες του 20ου αιώνα (Allen, 2010). Στην παρούσα έρευνα ακολουθείται ο διαχωρισμός της Ισλαμοφοβίας που πρότειναν οι Imhoff & Recker (2012) σε δύο ανεξάρτητες διαστάσεις, την προκατάληψη προς το Ισλάμ και την κριτική προς το κοσμικό Ισλάμ. Μια από τις θεωρίες που εξηγούν την εμφάνιση της προκατάληψης είναι η Θεωρία Διαχείρισης

Τρόμου.

Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου. Σύμφωνα με τη θεωρία όταν οι άνθρωποι οδηγούνται να σκεφτούν το θάνατό τους γίνεται υπόμνησης της θνητής τους φύσης και τους δημιουργείται υπαρξιακό άγχος (Greenberg, Pyszczynski and Solomon, 1986). Στην προσπάθεια τους για αποφόρτιση αυτής της υπαρξιακά απειλητικής θνητότητας, οι άνθρωποι στρέφονται στο πολιτισμικό τους σύστημα, το οποίο είναι πηγή άντλησης αυταξίας και αυτοεκτίμησης και τους παρέχει συμβολική αθανασία. Οι άνθρωποι αντιδρούν θετικά απέναντι σε άτομα που μοιράζονται την ίδια κοσμοθεωρία μαζί τους και αρνητικά απέναντι σε ξένες κοσμοθεωρίες ή σε αυτούς που διαφωνούν με την κοσμοθεωρία τους. Η αντίδραση κατόπιν υπόμνησης της θνητότητας εξηγεί μια μεγάλη σειρά από κοινωνικές συμπεριφορές, σε ένα φαινόμενο που ονομάζεται υπόθεση της πρόδηλης θνητότητας (mortality salience hypothesis).

Αν και κάποιες μορφές της προκατάληψης όπως ο σεξισμός απευθύνονται σε ομάδες που δεν έχουν απαραίτητα διαφορετική κοσμοθεωρία, η προκατάληψη και οι διακρίσεις αφορούν γενικά μέλη ομάδων που παραβιάζουν σημαντικές αξίες, νόρμες και παραδόσεις. Οι τακτικές αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν έμμεσα για την ισχυροποίηση της κοσμοθεωρίας κάποιου και έτσι να μειώσουν την απειλή της θνητότητας (Burke, Martens & Faucher, 2010). Η απειλή άλλωστε γενικά σε διάφορες μορφές (λόγου χάρη ρεαλιστική, συμβολική, συλλογική, ατομική) είναι γνωστό ότι αυξάνει την προκατάληψη απέναντι σε έξω-ομάδες (Stephan & Stephan, 2000).

Στην πρώτη έρευνα που επιχείρησε να συνδέσει τη Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου με την εμφάνιση προκατάληψης απέναντι στην εξωομάδα οι Greenberg et al. (1990) βρήκαν πως η πρόδηλη θνητότητα αύξησε τη συμπάθεια Αμερικανών Χριστιανών προς έναν Χριστιανό συμφοιτητή τους και αύξησε την αντιπάθεια τους προς έναν

Εβραίο φοιτητή. Ειδικότερα στο πεδίο της Ισλαμοφοβίας, η υπόμνηση της σκέψης θανάτου έχει οδηγήσει συμμετέχοντες σε μεγαλύτερη προκατάληψη προς Άραβες (Das, Bushman, Bezemer, Kerkhof & Cermeulen, 2009) και στο να μειώσουν τη στήριξη τους στην ανέγερση ενός τζαμιού (Cohen, Soenke, Solomon & Greenberg, 2013).

Η Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου παρέχει επίσης ένα ισχυρό θεωρητικό πλαίσιο για την εξήγηση της πολιτικής βίας και της τιμωρητικότητας (Pyszczynski, Solomon & Greenberg, 2003). Σύμφωνα με τη θεωρία, η πρόδηλη θνητότητα μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη υποστήριξη βίαιων λύσεων σε εθνικές, θρησκευτικές και διεθνείς συγκρούσεις (Pyszczynski, Abdollahi, Solomon, Greenberg, & Weise, 2006). Άλλωστε, ένα από τα βασικά ευρήματα της θεωρίας Διαχείρισης Τρόμου είναι ότι η πρόδηλη θνητότητα αυξάνει την τάση για απόδοση τιμωρίας σε νομικούς και ηθικούς παραβάτες (Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski & Lyon, 1989) καθώς και σε κοινωνικούς παραβάτες (Florian & Mikulincer, 1997).

Μοντέλο Διαχείρισης Αβεβαιότητας. Εμπνεόμενο επιστημολογικά από την έννοια της πρόδηλης θνητότητας και δανειζόμενο την εγχειρηματοποίηση της από την Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου, το Μοντέλο Διαχείρισης της Αβεβαιότητας ξεκίνησε με την προσπάθεια ελέγχου από τον Van den Bos (2001) του κατά πόσο κάποιος θα αντιδρούσε πιο έντονα στην άδικη αντιμετώπισή του σε συνθήκη όπου η προσωπική αβεβαιότητα θα ήταν πρόδηλη. Ως προσωπική αβεβαιότητα κατά τον Van den Bos (2009) ορίζεται το απεχθές συναίσθημα που βιώνει κανείς όταν νιώθει αβέβαιος με τον εαυτό του. Κάνει λοιπόν λόγο για μια συναισθηματικά απειλητική και θερμή αβεβαιότητα την οποία αντιπαραβάλλει με την ψυχρή πληροφοριακή αβεβαιότητα. Συγκεκριμένα πρόκειται για «μια υποκειμενική αίσθηση αμφιβολίας ή αστάθειας στις απόψεις σχετικά με τον εαυτό, στις κοσμοθεωρίες ή στη σχέση των

δύο» (Van den Bos, 2009, σ. 198).

Ένας τρόπος να προστατευτεί κανείς από την αβεβαιότητα είναι, όπως και με τη θνητότητα, να υιοθετήσει πολιτισμικές νόρμες και αξίες (Van den Bos, Poortvliet, Maas, Miedema, & Van den Ham, 2005), καθώς μια σημαντική ψυχολογική λειτουργία των πολιτισμικών κοσμοθεωριών είναι ότι παρέχουν βεβαιότητα και σταθερότητα (Van den Bos, Euwema, Poortvliet, & Maas, 2007). Τα άτομα που έχουν οδηγηθεί να αισθανθούν αβέβαιο για τον εαυτό τους, αντίστοιχα με αυτούς που έχουν οδηγηθεί να σκεφτούν το θάνατό τους, αντιδρούν αρνητικά απέναντι σε εμπειρίες που απειλούν ή θέτουν εν αμφιβόλω τις κοσμοθεωρίες τους (Van Den Bos et al., 2005· McGregor, Zanna Holmes & Spencer, 2001) και θετικά σε εμπειρίες υποστηρικτικές της κοσμοθεωρίας τους (Van den Bos, 2001).

Σύγκριση των δύο θεωριών. Οι δύο θεωρίες κάνουν συγκεκριμένα λόγο για υπαρξιακές απειλές (θνητότητα, αβεβαιότητα) που υπονομεύουν ένα συγκεκριμένο θεωρητικό πόρο (όπως η αυτοεκτίμηση, η αυτοσυντήρηση, η βεβαιότητα) και την προάσπιση του πολιτισμικού συστήματος για την έμμεση αποκατάσταση του πόρου αυτού (Jonas et. al., 2014). Συγκεκριμένα, σκέψεις σχετικά με το θάνατο ή αισθήματα προσωπικής αβεβαιότητας οδηγούν άτομα σε μεγαλύτερο βαθμό από πριν να προασπίζουν την κοσμοθεωρία τους και να απορρίψουν μια ξένη κοσμοθεωρία. Με βάση τα μοντέλα, η θνητότητα και η αβεβαιότητα μπορούν να ιδωθούν ως απειλητικές καταστάσεις σε συναισθηματικό και υπαρξιακό επίπεδο. Πράγματι, παρότι για αρκετούς θεωρητικούς η αβεβαιότητα είναι μια κατάσταση που διαφέρει από την απειλή, γιατί δε φέρει πάντα μαζί της το δυναμικό για βλάβη και δεν έχει πάντοτε αρνητική χροιά (Haas & Cunningham, 2014), σε πολλές καταστάσεις, η προσωπική αβεβαιότητα είναι πιθανό να βιώνεται απειλητική καθώς υποσκάπτει την αυτοπεποίθηση και την αίσθηση νοήματος.

Ωστόσο, φαίνεται εύλογο πως ο θάνατος δεν είναι μόνο ποσοτικά διαφορετικός από τις άλλες απειλές δηλαδή ότι προκαλεί αμυντικότητα απλώς και μόνο επειδή είναι ένα πιο αρνητικό θέμα από τα άλλα θέματα που συχνά χρησιμοποιούνται στις ομάδες ελέγχου (Burke et al., 2010). Είναι επίσης και ποιοτικά διαφορετικός, καθώς προκαλεί μεγαλύτερη επίδραση στην προάσπιση της κοσμοθεωρίας ανεξαρτήτως αν το θέμα της συνθήκης ελέγχου είναι απειλητικό ή απλώς αρνητικό ή ακόμα και ουδέτερο (Burke et al., 2010). Στην πλειοψηφία των ερευνών η πρόδηλη θνητότητα έχει βρεθεί πως προκαλεί διαφορετική επίδραση σε σχέση με την πρόδηλη αβεβαιότητα (Pyszczynski, Solomon & Greenberg, 2015).

Παρότι η αβεβαιότητα και η θνητότητα έχουν συγκριθεί σε περισσότερες από 20 έρευνες (Pyszczynski et al., 2015) καμία έρευνα δεν έχει συγκρίνει τις επιδράσεις της θνητότητας και της αβεβαιότητας σε πλαίσιο τρομοκρατίας, κάτι που επιχειρείται στην παρούσα μελέτη. Η μελέτη αυτή εντάσσεται γενικότερα στο σώμα των ερευνών που συγκρίνουν τις επιδράσεις της πρόδηλης θνητότητας με άλλες απειλητικές καταστάσεις, όπως η απώλεια νοήματος και η αβεβαιότητα. Ερευνητές της Θεωρίας Διαχείρισης Τρόμου έχουν βρει ισχυρότερη επίδραση της πρόδηλης θνητότητας συγκριτικά με άλλες απειλές στην προάσπιση της κοσμοθεωρίας (Landau et al., 2004). Σε μια σειρά πάντως από πέντε πειράματα που διεξήγαγε ο Van den Bos με τους συνεργάτες του (2005), στα οποία συνέκρινε την επίδραση της θνητότητας και της αβεβαιότητας στην προάσπιση της κοσμοθεωρίας, η επίδραση της αβεβαιότητας βρέθηκε ότι ήταν πιο ισχυρή.

Η θεωρία Διαχείρισης Τρόμου και το Μοντέλο Διαχείρισης της Αβεβαιότητας ξεκινάνε λοιπόν από δύο παρόμοιες πλην διακριτές οντολογικά έννοιες και επιστημολογικές παραδόσεις και καταλήγουν σε συγκρίσιμα αποτελέσματα (Van Den Bos, 2009 · Van Den Bos et al., 2005). Ενώ τα δύο μοντέλα προβλέπουν την

ενίσχυση της προϋπάρχουσας ιδεολογίας, αυτό που οι Huddy & Feldman (2011) όρισαν ως επίταση ιδεολογίας, η απειλή γενικά έχει επίσης βρεθεί να οδηγεί στο συντηρητισμό. Ο συντηρητισμός συνδέεται μάλιστα θετικά με την ψυχολογική ασφάλεια και με το φόβο θανάτου με τον οποίο έχει βρεθεί να έχει τη μεγαλύτερη συσχέτιση (Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003). Τα άτομα κατά τους Jost et al. (2003) κινητοποιούνται να προσφύγουν στο πολιτικό συντηρητισμό γιατί η προσκόλληση σε άκαμπτες και σταθερές κοσμοθεωρίες, ανθεκτικές στην αλλαγή τους επιτρέπει να βρίσκουν πηγή ασφάλειας και να διαχειριστούν υπαρξιακές αβεβαιότητες.

Τρομοκρατία και απειλή. Τρομοκρατικά γεγονότα έχουν εγχειρηματοποιηθεί ως απειλές που μπορούν να ενεργοποιήσουν την πρόδηλη θνητότητα (Das et al., 2009, Landau et al., 2004). Εξάλλου, από τη φύση της η απειλή της τρομοκρατίας εμπεριέχει κάτι το προσωπικά ανησυχητικό, άμεσο, ζωντανό, τρομακτικό και εγείρει αισθήματα ανασφάλειας και φόβου για σωματική βλάβη (Huddy, Feldman, Capelos & Provost, 2002). Στην παρούσα έρευνα όμως το ερέθισμα τρομοκρατίας χρησιμοποιείται όχι τόσο ώστε να εγείρει ζήτημα άμεσου προσωπικού κινδύνου, επιχειρείται απλώς να δοθεί το πλαίσιο για τα θέματα που εξετάζονται. Ανεξάρτητα πάντως από το εάν η απειλή ορίζεται ως μια ευρέως αναγνωρισμένη εξωτερική δύναμη όπως η τρομοκρατία ή μια υποκειμενική κατάσταση όπως η αβεβαιότητα και το άγχος θανάτου, οδηγεί στην αύξηση της μη ανοχής, της προκατάληψης, του εθνοκεντρισμού και της ξеноφοβίας (Huddy, Feldman, Taber & Lahav, 2005).

Υποθέσεις

Κατόπιν διέγερσης της πρόδηλης θνητότητας και της αβεβαιότητας οι άνθρωποι προασπίζονται την προϋπάρχουσα κοσμοθεωρία τους, συνεπώς θα υπάρξει στροφή τόσο προς τον συντηρητισμό όσο προς προοδευτικές ιδεολογίες. Κάνοντας όμως

πρόδηλη πειραματικά τη διεθνή τρομοκρατία παρατηρείται το φαινόμενο της δικαιολόγησης του συστήματος (Ullrich & Cohrs, 2007), συνεπώς και στις τρεις συνθήκες είναι αναμενόμενο να σημειωθούν συντηρητικές στάσεις. Με βάση επίσης έρευνα στη Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου (Greenberg, Simon, Pyszczynski, Solomon & Chatel, 1992, Study 2), ρόλο κλειδί στο ποια θα είναι η αντίδραση στις απειλές έχει η αξία που θα φωτιστεί στο πλαίσιο του πειράματος. Όταν λόγου χάρη φωτίζεται η ψυχολογική αξία της ασφάλειας οι συμμετέχοντες πριμοδοτούν συντηρητικές απόψεις.

Αναμένεται γενικά μεγαλύτερη συμφωνία με συντηρητικές στάσεις στις συνθήκες της θνητότητας και της αβεβαιότητας σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου, αφού η θνητότητα και η αβεβαιότητα θα φιλτράρουν την πρόσληψη του ερεθίσματος τρομοκρατίας από τους συμμετέχοντες ώστε να απειλήσει την ασφάλεια τους. Σύμφωνα άλλωστε με το μοντέλο αβεβαιότητας-απειλής για τον πολιτικό συντηρητισμό των Jost & Napier (2011), ψυχολογικές ανάγκες μείωσης της απειλής είναι μοναδικά συσχετισμένες με τον πολιτικό συντηρητισμό. Από τη στιγμή που το πλαίσιο της τρομοκρατίας αναδεικνύει την αξία της ασφάλειας δίνεται ένα ψυχολογικό πλεονέκτημα στην υιοθέτηση συντηρητικών θέσεων και αναμένεται συνολικά περισσότεροι να στραφούν σε θέσεις αυτής της ιδεολογίας, ειδικά στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας. Άλλωστε ο φόβος θανάτου έχει βρεθεί να έχει τη μεγαλύτερη συσχέτιση με τον συντηρητισμό (Jost et al., 2003).

Δεδομένου ότι συμμετέχοντες που οδηγούνται να σκεφτούν το θάνατό τους αντιδρούν πιο αρνητικά σε αυτούς που προκαλούν ή απειλούν την κοσμοθεωρία τους αναμένεται μεγαλύτερη διαφωνία με το φιλοτρομοκρατικό λόγο στη συνθήκη της πρόδηλης θνητότητας συγκριτικά με τις δύο άλλες συνθήκες. Συμφωνία ή διαφωνία άλλωστε με κείμενο χρησιμοποιείται συχνά για τη μέτρηση της προάσπισης της

κοσμοθεωρίας σε πειράματα της Θεωρίας Διαχείρισης Τρόμου. Οι Greenberg, Pyszczynski, Solomon, Simon & Breus (1994) βρήκαν ότι, συγκριτικά με όσους εκτέθηκαν σε διαφορετικό δυσάρεστο ερέθισμα, όσοι οδηγήθηκαν να σκεφτούν το θάνατό τους εξέφρασαν αρνητικότερες αξιολογήσεις αντι-αμερικάνικων κειμένων και των συγγραφέων τους.

Γίνεται επίσης η υπόθεση πως στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας θα σημειωθεί μικρότερη διαφωνία με το φιλοτρομοκρατικό λόγο σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες. Σε καθεστώς προσωπικής αβεβαιότητας κατά τους Hogg, Kruglanski & Van den Bos (2013), ενισχύεται η απήχηση άκαμπτων ιδεολογιών που παρέχουν νόρμες και άμεσες απαντήσεις για το πώς να φερθεί κανείς σε κάθε κατάσταση. Σε έρευνα λόγου χάρη των Hogg, Meehan, & Farquharson (2010) συμμετέχοντες που εκτέθηκαν σε υψηλή προσωπική αβεβαιότητα σημείωσαν σημαντική αύξηση της ταύτισης με μια ριζοσπαστική ομάδα. Με αυτούς τους όρους ο φιλοτρομοκρατικός λόγος του Ισλαμικού Κράτους μπορεί να ιδωθεί ως μια δημαγωγικού τύπου ρητορεία που θα είναι πιο ελκυστική - ή τουλάχιστον λιγότερο αντιδημοφιλής - στη συνθήκη αβεβαιότητας.

Όσον αφορά την προκατάληψη προς το Ισλάμ, αναμένεται ότι οι πιο προκατειλημμένοι απέναντι στο Ισλάμ θα είναι όσοι θα έχουν οδηγηθεί να σκεφτούν το θάνατό τους. Το κείμενο αφορά στους Μουσουλμάνους και τους συνδέει με την τρομοκρατία, παρέχεται δηλαδή τόσο η απειλή όσο και η πηγή της. Όταν η πηγή της απειλής μπορεί να αποδοθεί σε μια συγκεκριμένη ομάδα θα προκαλέσει εχθρότητα προς αυτήν (Allport, 1954). Η υπενθύμιση της διεθνούς τρομοκρατίας στο πείραμά μας αναμένεται λοιπόν να συνδεθεί με την έκφραση Ισλαμοφοβίας. Αναμένεται όμως μεγαλύτερη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες.

Δευτερευόντως επιχειρείται να απαντηθεί το ερώτημα κατά πόσο η απειλή απελευθερώνει υπάρχουσα προκατάληψη ή δημιουργεί νέα προκατάληψη. Η βασική οπτική της Ενοποιημένης θεωρίας απειλής είναι ότι η απειλή δημιουργεί προκατάληψη (Stephan & Stephan, 2000). Η αντίθετη οπτική είναι σύμφωνη με την οπτική της μοντέρνας προκατάληψης (Gaertner & Dovidio, 1986), η οποία πρεσβεύει ότι η απειλή χρησιμοποιείται ως στρατηγική νομιμοποίησης για την έκφραση υπάρχουσας προκατάληψης. Η υπόθεση αυτή θα εξεταστεί μέσα από τον έλεγχο του ιδεολογικού προσανατολισμού των συμμετεχόντων και του κατά πόσο αυτός αλληλεπιδρά με τις συνθήκες στην εμφάνιση της προκατάληψης.

Αναμένεται μικρότερη κριτική στο κοσμικό Ισλάμ στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες ανεξαρτήτως του ιδεολογικού προσανατολισμού των συμμετεχόντων. Παρότι η πρόδηλη θνητότητα προβλέπει απόρριψη ξένων και διαφορετικών κοσμοθεωριών, αναμένεται ηπιότερη κριτική ως ένδειξη συντηρητισμού λόγω του ότι ο παράγοντας της κριτικής στα πολιτισμικά στοιχεία του Ισλάμ έχει συσχετιστεί αρνητικά με τον αυταρχισμό (Imhoff & Recker, 2012). Υψηλή λοιπόν κριτική της ισλαμικής κοσμοθεωρίας θα ισοδυναμεί με προοδευτική οπτική, με τη μορφή της εποικοδομητικής κριτικής που βασίζεται στην πίστη σε δημοκρατία, ανεκτικότητα, ελευθερία λόγου, ατομικά δικαιώματα. Χαμηλή κριτική προς το κοσμικό Ισλάμ θα μπορούσε επίσης να σηματοδοτεί μια πολιτική στάσης απεμπλοκής και μια μη ενεργή κοινωνικά σκέψη τα οποία με τη σειρά τους σχετίζονται με το συντηρητισμό.

Σε μια επιμέρους υπόθεση που εμπεριέχεται αλλά δεν φωτίζεται από την προηγούμενη, αναμένεται ότι στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας οι συμμετέχοντες θα ασκήσουν μικρότερη κριτική σε σεξιστικές απόψεις προς Μουσουλμάνες γυναίκες σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες. Αν και η προάσπιση

όψεων της κοσμοθεωρίας που αφορούν στους διαφυλικούς ρόλους κατόπιν διέγερσης της πρόδηλης θνητότητας δεν έχει διερευνηθεί αρκετά (Leka, 2015), ο σεξισμός έχει συσχετιστεί με την υπόμνηση του θανάτου (Nelson, 2009). Οι Landau et al. (2006) βρήκαν λόχου χάρη ότι μερικές φορές οι άντρες υποτιμούν τις γυναίκες, καθώς με το να τους θυμίζουν την επιρρέπεια τους στο να διεγερθούν σεξουαλικά, έρχονται αντιμέτωποι με τη ζωώδη και άρα θνητή τους φύση. Σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες αναμένεται ότι οι συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας, όντας πολιτικά συντηρητικοί, θα είναι λιγότερο προσανατολισμένοι στην διαφυλική ισότητα και άρα θα υιοθετούν πιο παραδοσιακούς ρόλους των δύο φύλων.

Σχετικά με τις αντιτρομοκρατικές στάσεις αναμένεται ότι οι συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας θα καταδικάσουν την τρομοκρατία στο πιο μεγάλο βαθμό. Κατά το Μοντέλο Διαχείρισης της Αβεβαιότητας οι άνθρωποι αντιδρούν έντονα σε καταστάσεις που παραβιάζονται οι ηθικές τους αρχές, δεν υπάρχει όμως κάποια σχετική μελέτη που να συνδέει την προσωπική αβεβαιότητα με την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας ή έστω με την τιμωρητικότητα. Αντίθετα είναι εδραιωμένη ερευνητικά η υπερτιμωρητικότητα προς όσους παραβιάζουν ηθικές αρχές σε συνθήκες διέγερσης της θνητότητας (Greenberg et al., 1990; Rosenblatt et al., 1989).

Στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας αναμένεται να είναι μεγαλύτερη η υιοθέτηση ακραίων αντιτρομοκρατικών μέτρων σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες. Μετά από απειλή, οι άνθρωποι στρέφονται σε οποιαδήποτε κοσμοθεωρία είναι πιο συνυφασμένη με τη σιγουριά και την ασφάλεια ((Pyszczynski et al., 2015), συνεπώς στις συνθήκες της θνητότητας και της αβεβαιότητας που η απειλή είναι πιο έντονη γιατί είναι προσωποποιημένη αναμένεται μεγαλύτερη αποδοχή της ακραίας αντιμετώπισης της τρομοκρατίας και των τρομοκρατών. Πιο ειδικά πάντως, η

υπόμνηση θανάτου μπορεί να οδηγήσει στη μεγαλύτερη υποστήριξη της πολιτικής βίας (Pyszczynski, Abdollahi, Solomon, Greenberg, & Weise, 2006). Σε τέσσερις έρευνες οι Landau, Solomon, et al. (2004), βρήκαν για παράδειγμα πως σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου η πρόδηλη θνητότητα οδήγησε τόσο συντηρητικούς όσο και φιλελεύθερους φοιτητές να γίνουν πιο ευνοϊκοί προς τον Αμερικάνο Πρόεδρο Bush και τον πόλεμό του στην τρομοκρατία. Από μόνη της βέβαια η απειλή της τρομοκρατίας δίνει το νομιμοποιητικό έδαφος για μια βίαιη αντίδραση τιμωρίας και αντεκδίκησης ενάντια σε αυτούς που προσβάλλουν τη ζωτική για τη διαβίωση ασφάλεια (Berkowitz, 1993).

Αναμένεται δευτερευόντως μεγαλύτερη συμφωνία με τη θανατική ποινή των τρομοκρατών σε συμμετέχοντες της συνθήκης θνητότητας. Με άλλα λόγια, αναμένεται ότι όσοι οδηγηθούν να σκεφτούν το δικό τους θάνατο θα συμφωνήσουν περισσότερο με τη θανατική ποινή ως αντιμετώπιση των τρομοκρατών. Γενικά, ζητήματα πολιτικής όπως η θανατική ποινή συχνά έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με τη Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου (Burke, Kosloff & Landau, 2013). Ειδικότερα έχει βρεθεί συσχέτιση της πρόδηλης θνητότητας με την αποδοχή της θανατικής ποινής ως συμβολική άμυνα απέναντι στο θάνατο (Judges, 1999). Η υπόμνηση του θανάτου είναι δυνατόν να προξενήσει επιθετικές και τιμωρητικές αντιδράσεις ενάντια σε μέλη της εξω-ομάδας (McGregor et al., 1998). Άλλωστε, σε μία από τις πρώτες έρευνες της Θεωρίας Διαχείρισης Τρόμου, η υπόμνηση της θνητότητας συμμετεχόντων τους οδήγησε στο να αντιδράσουν τιμωρητικά προτείνοντας υψηλότερα πρόστιμα για μια κατηγορούμενη πόρνη σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου (Rosenblatt et al., 1989).

Καθώς η ξеноφοβία και οι απόψεις για την τρομοκρατία είναι συνδεδεμένες με την πολιτική ιδεολογία, θα επιχειρηθεί μια πρόσθετη ανάλυση για να εξεταστεί αν οι ατομικές διαφορές και πιο ειδικά η ιδεολογία ρυθμίζει της επιδράσεις της

αβεβαιότητας και της απειλής. Για παράδειγμα σε συνάρτηση με το αν ήταν χαμηλός ή υψηλός ο δεξιός αυταρχισμός σε συμμετέχοντες, η πρόδηλη θνητότητα αύξησε ή μείωσε αντίστοιχα τα φιλικά αισθήματα προς έναν μετανάστη (Weise, Arciszewski, Verlhac, Pyszczyński & Jeff Greenberg, 2012). Επιζητείται δηλαδή να βρεθεί ποια ιδεολογικά προφίλ οδηγούν σε συντηρητισμό κάτω από ποιες απειλές/συνθήκες. Αναμένεται να υπάρξει ρύθμιση της επίδρασης της απειλής της θνητότητας στην προάσπιση της κοσμοθεωρίας από τον ιδεολογικό προσανατολισμό των συμμετεχόντων ο οποίος αποτυπώνεται μέσα από προμετρήσεις.

Συνοψίζοντας, αυτό που αναμένεται λοιπόν είναι ότι μεταξύ των τριών συνθηκών του πειράματος, θα σημειωθεί μεγαλύτερη προκατάληψη προς το Ισλάμ και αρνητικότερες απόψεις συνολικά σχετικά με την τρομοκρατία στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας. Στη συνθήκη αυτή περιμένουμε συνολικά μεγαλύτερο πολιτικό συντηρητισμό λόγω της ειδικής σύνδεσης της απειλής του θανάτου με την ασφάλεια και κατ' επέκταση την συντηρητική πολιτική ιδεολογία. Για μια σφαιρική κατανόηση των φαινομένων που μελετώνται θα τεθεί υπόψη και ο ιδεολογικός προσανατολισμός των συμμετεχόντων. Ακολουθεί η παράθεση του πειραματικού σχεδιασμού.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν 118 άτομα από την ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. 71 γυναίκες και 42 άντρες απάρτισαν το δείγμα με τις ηλικίες τους να κυμαίνονται από 20 μέχρι 74 έτη ($M = 37.62$, $SD = 12.90$).

Διαδικασία

Η χορήγηση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε διαδικτυακά τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 2017. Η δειγματοληψία έγινε μέσα από το διαδίκτυο και ήταν ευκαιριακή (μέθοδος της χιονοστιβάδας). Οι συμμετέχοντες κατανεμήθηκαν τυχαία στις τρεις συνθήκες (συνθήκη πρόδηλης θνητότητας, συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας, συνθήκη ελέγχου) και πληροφορήθηκαν πως η έρευνα γίνεται στα πλαίσια μίας πανεπιστημιακής εργασίας σχετικά με την τρομοκρατία και με αφορμή τις επιθέσεις του Ισλαμικού Κράτους στο Παρίσι και στις Βρυξέλλες. Αρχικά κλήθηκαν σε μια κλίμακα προμέτρησης να δηλώσουν τις γενικές τους στάσεις απέναντι στην τρομοκρατία (από το 1 μέχρι το 7) και σε μια δεύτερη κλίμακα τις προδιαθέσεις τους προς διάφορες κοινωνικές ομάδες, μεταξύ των οποίων και οι Μουσουλμάνοι (από το 1 μέχρι το 10). Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας και τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας οδηγήθηκαν να σκεφτούν το θάνατό τους και να αισθανθούν αβέβαιοι αντίστοιχα. Στην συνθήκη ελέγχου δεν υπήρχε κάποιος χειρισμός πρόκλησης διέγερσης.

Όλοι οι συμμετέχοντες διάβασαν την προκήρυξη ανάληψης ευθύνης του Ισλαμικού Κράτους μετά τις επιθέσεις του στο Παρίσι και στις Βρυξέλλες και συμπλήρωσαν την κλίμακα PANAS (Watson, Clark & Tellegen, 1988), σημειώνοντας το βαθμό που νιώθανε συγκεκριμένα συναισθήματα εκείνη τη στιγμή. Μετά από ενίσχυση του χειρισμού διέγερσης θνητότητας και αβεβαιότητας, όλοι οι συμμετέχοντες σημείωσαν τις απαντήσεις τους σε ερωτήματα που αφορούσαν την Ισλαμοφοβία, το βαθμό διαφωνίας με φιλοτρομοκρατικό λόγο και τις στάσεις απέναντι στην τρομοκρατία.

Πειραματικό Υλικό

Κείμενο-ερέθισμα. Και στις τρεις συνθήκες δόθηκε ένα κείμενο. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες στις τρεις συνθήκες διάβασαν την προκήρυξη του Ισλαμικού

Κράτους (ISIS), για τις τρομοκρατικές ενέργειες στο Παρίσι, το Νοέμβριο του 2015, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα να σκοτωθούν 130 άτομα και να τραυματιστούν πάνω από 350. Μέσω της προκήρυξης γίνεται ανάληψη της ευθύνης για τις επιθέσεις και ασκείται ακραία πολεμική εναντίον του ευρωπαϊκού πολιτισμού και μια φιλοτρομοκρατική, αντι-δυτική ρητορική μίσους και απειλών. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας δεν υπάρχει εγγύτητα ούτε σε ότι αφορά τον τόπο της τρομοκρατικής δράσης ούτε σε ότι αφορά τη χρονική της συγκυρία, με συνέπεια η προκήρυξη να μην εγείρει τόσο ζήτημα άμεσου προσωπικού κινδύνου. Σκοπός του κειμένου λοιπόν δεν είναι να εγείρει σκέψεις θανάτου αλλά να κάνει πρόδηλη την κατηγορία των Μουσουλμάνων και την ισλαμική τρομοκρατία και τη συσχέτιση τους.

Πειραματικοί Χειρισμοί

Πρόδηλη θνητότητα. Με βάση τη Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου χρησιμοποιήθηκε ο πιο συνηθισμένος τρόπος διέγερσης της πρόδηλης θνητότητας και συγκεκριμένα το Mortality Attitudes Personality Survey (Rosenblatt et al., 1989). Αυτό αποτελείται από δύο ανοιχτές ερωτήσεις: (1) «Παρακαλώ περιγράψτε σύντομα τα συναισθήματα που σας εγείρει η σκέψη του θανάτου σας» και (2) «Παρακαλώ γράψτε, όσο πιο συγκεκριμένα μπορείτε, τι νομίζετε ότι θα συμβεί σωματικά σε εσάς ενόσω πεθαίνετε».

Πρόδηλη αβεβαιότητα. Στη συνθήκη της πρόδηλης αβεβαιότητας, οι συμμετέχοντες απάντησαν σε δύο αντίστοιχες ανοικτές ερωτήσεις οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί για την εγχειρηματοποίηση της πρόδηλης θνητότητας (Van Den Bos, 2001): (1) «Παρακαλώ περιγράψτε σύντομα τα συναισθήματα που σας εγείρει η σκέψη του να είστε αβέβαιος/η και (2) «Παρακαλώ γράψτε, όσο πιο συγκεκριμένα μπορείτε, τι νομίζετε ότι θα συμβεί σωματικά σε εσάς ενόσω νιώθετε

αβέβαιος/η».

PANAS. Σε ένα συμπληρωματικό έργο, οι συμμετέχοντες και στις τρεις συνθήκες κλήθηκαν να αναφέρουν σε πόση ένταση ένιωθαν εκείνη τη στιγμή έναν κατάλογο από συναισθήματα. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα αυτοαναφοράς της διάθεσης PANAS (Positive and Negative Affect Schedule) η οποία αναπτύχθηκε από τους (Watson et al., 1988) και περιλαμβάνει 20 συναισθήματα, 10 θετικά και 10 αρνητικά. Ο ρόλος της κλίμακας PANAS στο πείραμα αυτό είναι διπλός. Καταρχάς, καθιστά δυνατό τον έλεγχο του κατά πόσο οι οποιεσδήποτε επιδράσεις στις εξαρτημένες μεταβλητές οφείλονται απλώς σε διαφορές σε συναισθηματική ισχύ. Επίσης, η επίδραση στην προάσπιση της κοσμοθεωρίας αυξάνεται συστηματικά όταν υπάρχει καθυστέρηση ανάμεσα στην ενεργοποίηση της πρόδηλης θνητότητας και την αξιολόγηση της εξαρτημένης μεταβλητής. (Greenberg, Pyszczynski, Solomon, Simon, & Breus, 1994).

Έλεγχος χειρισμού. Μετά τη συμπλήρωση της κλίμακας της διάθεσης και λειτουργώντας ως ενίσχυση και έλεγχος χειρισμού, οι συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας και πρόδηλης αβεβαιότητας απάντησαν επίσης στο κατά πόσο το κείμενο τους έκανε να σκεφτούν το θάνατό τους ή να αισθανθούν αβέβαιοι. Στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας τέθηκε η ερώτηση: «Σε ποιο βαθμό σας έκανε το κείμενο που διαβάσατε να σκεφτείτε τον δικό σας θάνατο;». Αντίστοιχα οι συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας ρωτήθηκαν: «Σε ποιο βαθμό σας έκανε το κείμενο που διαβάσατε να νιώσετε αβέβαιος/η;» Η βαθμολόγηση στις δύο αυτές ερωτήσεις ήταν μονοκατευθυνόμενη από το 1 (*Λίγο*) μέχρι το 7 (*Απόλυτα*).

Μετρήσεις

Βαθμός διαφωνίας με φιλοτρομοκρατικό λόγο. Για τη μέτρηση του βαθμού

συμφωνίας με φιλοτρομοκρατικό λόγο τέθηκε η ερώτηση «Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με το κείμενο», με βαθμολόγηση από το 1 (*Διαφωνώ απόλυτα*) μέχρι το 7 (*Συμφωνώ απόλυτα*).

Ισλαμοφοβία. Για τη μέτρηση της Ισλαμοφοβίας χρησιμοποιήθηκε η Scale for Islamophobia and Secular Critique of Islam (SIPSCI) (Imhoff & Recker, 2012), η οποία αποτελείται από 35 ερωτήσεις. Παράδειγμα ερώτησης είναι: «Στις μέρες μας δεν είναι ασυνήθιστο να είμαστε καχύποπτοι με τους Μουσουλμάνους». Όλες οι απαντήσεις δίνονται σε 7-βάθμια κλίμακα από το 1 (*Διαφωνώ απόλυτα*) μέχρι το 7 (*Συμφωνώ απόλυτα*). Έγινε παραγοντική ανάλυση (principal component analysis, varimax rotation) με περιορισμό δύο παραγόντων για θεωρητικούς λόγους οι οποίοι εξηγούν το 32.78 % της διακύμανσης. Με ιδιοτιμή 6.29 ο πρώτος παράγοντας εξηγεί το 18.5% της διακύμανσης και αφορά στην προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ. Αφού ελέγχθηκε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός ($\alpha = .78$), κατασκευάσαμε έναν συνολικό δείκτη, ως μέσο όρο των ερωτήσεων για τον πρώτο παράγοντα, και τον ονομάσαμε προκατάληψη προς το Ισλάμ.

Ο δεύτερος παράγοντας με ιδιοτιμή 4.86 εξηγεί το 14.29% της διακύμανσης. Οι ερωτήσεις που φορτώνουν στον δεύτερο παράγοντα αφορούν στην κριτική στο Ισλάμ, μια κριτική που αφορά πρωτίστως σε πολιτισμικά στοιχεία και όχι αποκλειστικά θρησκευτικά. Ελέγξαμε κατόπιν τον δείκτη εσωτερικής συνοχής Cronbach για την δεύτερο παράγοντα ($\alpha = .78$) και κατασκευάσαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των ερωτήσεων και τον ονομάσαμε κριτική στο κοσμικό Ισλάμ. Όπως προκύπτει και από το άρθρο των Imhoff & Recker (2012) και διατηρείται και στην εκδοχή των Crane & Brano (2016), όσα ερωτήματα ήταν νοηματικά αντίθετα αντιστράφηκαν.

Από τα 16 ερωτήματα που αφορούν στον παράγοντα της κριτικής προς το

κοσμικό Ισλάμ, δύο από αυτά μελετήθηκαν και χωριστά καθώς αφορούν τον παραδοσιακό διαχωρισμό των δύο φύλων, με σκοπό την ανίχνευση ενδείξεων σεξισμού. Το ερώτημα 22 αφορά στον εξαναγκασμό της χρήσης μαντίλας από τις Μουσουλμάνες γυναίκες και το ερώτημα 23 αφορά στον διαχωρισμό των γυναικών στους τομείς της δημόσιας υγείας και της φυσικής αγωγής

Στάσεις προς την τρομοκρατία. Για τις στάσεις προς την τρομοκρατία χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα των Προδρομίτη και Παπαστάμου (2010), η οποία είναι 7-βάθμια, δηλαδή από το 1 (*Διαφωνώ απόλυτα*) μέχρι το 7 (*Συμφωνώ απόλυτα*) και αποτελείται από 19 ερωτήματα. γενικών απόψεων σχετικά με την τρομοκρατία. Από αυτά τα ερωτήματα ομαδοποιήθηκαν τα οκτώ, τα οποία δήλωναν φιλοτρομοκρατικές στάσεις με παράδειγμα πρότασης: «Η τρομοκρατία είναι, ουσιαστικά, μία μορφή ένοπλης πάλης με στόχο την κοινωνική αλλαγή». Τα οκτώ αυτά ερωτήματα αντιστράφηκαν με σκοπό υψηλές βαθμολογίες σε αυτά να αποτυπώνουν αντιτρομοκρατικές στάσεις. Αφού ελέγχθηκε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach ήταν ικανοποιητικός για τον παράγοντα των αντιτρομοκρατικών στάσεων ($\alpha = .86$), κατασκευάσαμε έναν συνολικό δείκτη, ως μέσο όρο των απαντήσεων, και τον ονομάσαμε αντιτρομοκρατικές στάσεις.

Ο δεύτερος παράγοντας της κλίμακας αποτελείται από τα υπόλοιπα 11 ερωτήματα που αφορούν την αυταρχική αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Η κλίμακα είναι 7-βάθμια, δηλαδή από το 1 (*διαφωνώ απόλυτα*) μέχρι το 7 (*συμφωνώ απόλυτα*). Παράδειγμα πρότασης αποτελεί: «Να αυξηθεί ο έλεγχος σε κάθε πύλη εισόδου μιας χώρας (λιμάνια, σύνορα, αεροδρόμια)». Ελέγξαμε τον δείκτη εσωτερικής συνοχής Cronbach για τον παράγοντα των στάσεων προς την αντιτρομοκρατική πολιτική ($\alpha = .86$) και κατασκευάσαμε έναν συνολικό δείκτη που είναι ο μέσος όρος των απαντήσεων και τον ονομάσαμε υιοθέτηση ακραίων αντιτρομοκρατικών μέτρων.

Από τα 11 ερωτήματα που αφορούν στα ακραία αντιτρομοκρατικά μέτρα, ένα ερώτημα είναι σχετικό με τη συμφωνία με τη θανατική ποινή τρομοκρατών. Όπως σημειώθηκε και νωρίτερα η θανατική ποινή συνδέεται με διαδικασίες διαχείρισης τρόμου και κατ' επέκταση με τη Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου (Burke et al., 2013). Το ερώτημα λοιπόν της θανατικής ποινής αναλύθηκε και χωριστά.

Αποτελέσματα

Για να εξετάσουμε τις βασικές μας υποθέσεις, ελέγξαμε την επίδραση των δύο πειραματικών συνθηκών (θνητότητας και αβεβαιότητας έναντι του ελέγχου) σε κάθε μέτρηση χρησιμοποιώντας αναλύσεις διακύμανσης (ANOVA).

Προκαταρκτικές Αναλύσεις

Έλεγχος χειρισμού. Πραγματοποιήθηκε έλεγχος χειρισμού για να διαπιστωθεί αν οι συμμετέχοντες είχαν πράγματι οδηγηθεί να σκεφτούν το θάνατό τους και να νιώσουν αβέβαιοι με τον εαυτό τους. Ο έλεγχος μέσων όρων με το κριτήριο t για ανεξάρτητα δείγματα (independent samples t -test) έδειξε ότι στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας δηλώσαν ότι το κείμενο τους έφερε μεγαλύτερη αβεβαιότητα ($M = 3,49$, $SD. = 1.80$) σε σχέση με το πόσο σκέφτηκαν το θάνατό τους στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ($M = 2,21$, $SD = 1.32$): $t(76) = -3.58$, $p = .001$. $\eta^2 = .14$. Το σκορ 2,21 της θνητότητας δείχνει χαμηλό ειδικά αν τεθεί υπόψη πως η μέτρηση έγινε σε 7-βάθμια κλίμακα, με μέσο το 3,5.

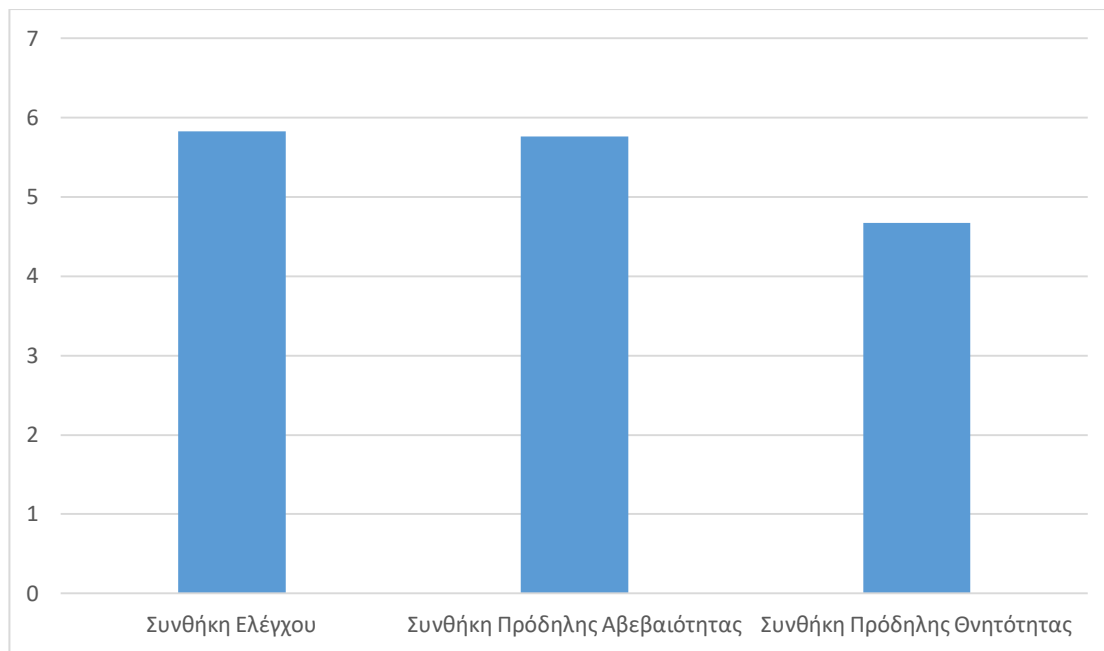
Κύριες αναλύσεις

Διαφωνία με φιλοτρομοκρατικό λόγο. Η ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one way ANOVA) που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως δεν υπάρχει

στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις συνθήκες ($F(2,117) = 1,19, p = \text{n.s.}$).

Προκατάληψη προς το Ισλάμ. Η ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one way ANOVA) που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις συνθήκες ($F(2,117) = 1,61, p = \text{n.s.}$). Η προκατάληψη προς το Ισλάμ δε διέφερε λοιπόν ανά συνθήκη.

Κριτική στο κοσμικό Ισλάμ. Η ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one way ANOVA) που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις συνθήκες ($F(2, 117) = 43.18, p < .001$) $\eta^2 = .43$. Όπως φάνηκε από την πραγματοποίηση των πολλαπλών συγκρίσεων με τη μέθοδο Bonferroni, η διαφορά αυτή εντοπίζεται ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ($M = 4,67$) και τη συνθήκη ελέγχου ($M = 5,83$), και ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας και τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας ($M = 5,76$), (γράφημα 1). Συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σημείωσαν ηπιότερη κριτική προς το Ισλάμ σε σχέση με τις άλλες δύο συνθήκες σε επίπεδο $p < .001$. Ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας και τη συνθήκη ελέγχου δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = \text{n.s.}$).

Γράφημα 1. Μέσοι όροι της κριτικής προς το κοσμικό Ισλάμ ως προς τη συνθήκη (7-βάθμια κλίμακα, το 7 αντιστοιχεί στο μέγιστο βαθμό κριτικής προς το κοσμικό Ισλάμ)

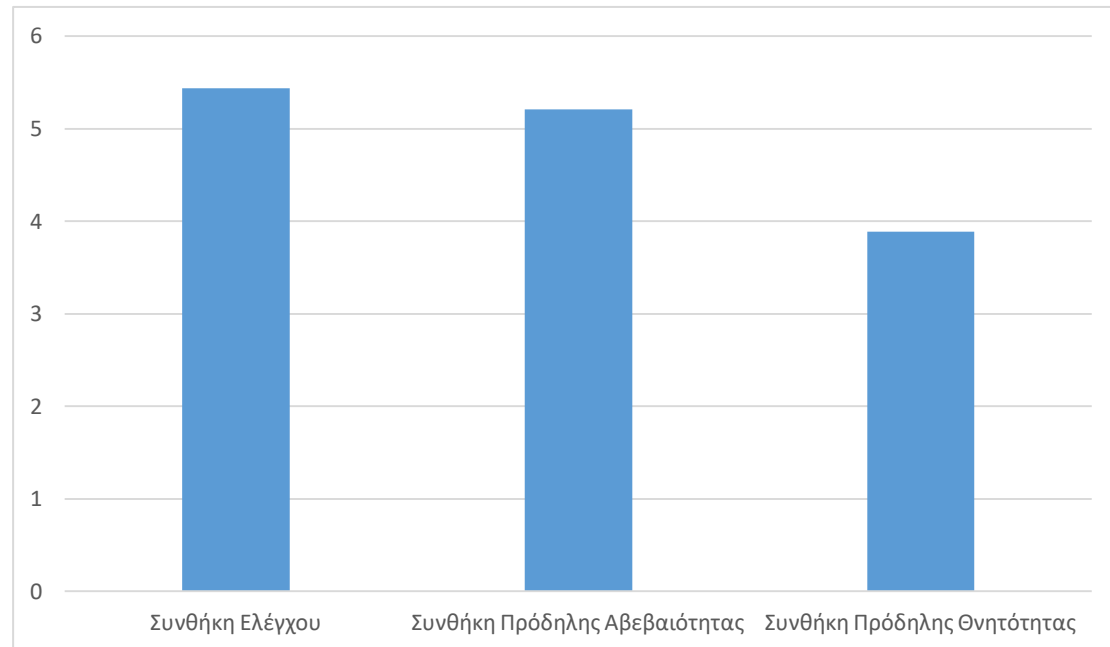
Πραγματοποιήθηκε δευτερευόντως και χωριστή ανάλυση διακύμανσης (One Way Anova) στα δύο ερωτήματα της κλίμακας για την κριτική προς το κοσμικό Ισλάμ, τα οποία φανερώνουν ενδείξεις σεξισμού. Σχετικά με την αναγνώριση ότι για κάποιες Μουσουλμάνες το να φορούν μαντίλα είναι εξαναγκασμός (ερώτημα 22), η ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one way ANOVA) που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις συνθήκες ($F(2, 117) = 12.45, p < .001$) ή $\eta^2 = .18$. Όπως φάνηκε από την πραγματοποίηση των πολλαπλών συγκρίσεων με τη μέθοδο Bonferroni, η διαφορά αυτή εντοπίζεται ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ($M = 4,97$) και τη συνθήκη ελέγχου ($M = 6,40$), και ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας και τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας ($M = 6,23$). Συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σημείωσαν μικρότερη συμφωνία στο ερώτημα αυτό σε σχέση με τις

άλλες δύο συνθήκες σε επίπεδο $p < .001$. Ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας και τη συνθήκη ελέγχου δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = \text{n.s.}$).

Σχετικά με τη μη αποδοχή του διαχωρισμού των δύο φύλων στους τομείς της δημόσιας υγείας και της φυσικής αγωγής (ερώτημα 23), η ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one way ANOVA) που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως ανάμεσα στις τρεις συνθήκες υπάρχει μια διαφορά που πλησιάζει τη στατιστική σημαντικότητα ($F(2, 117) = 2.65, p < .075$) ή $\eta^2 = .04$. Συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ($M = 5,59$) συμφώνησαν λιγότερο με τη μη αποδοχή του διαχωρισμού των δύο φύλων σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου ($M = 6,18$) και τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας ($M = 6,26$) σε επίπεδο $p = .075$, το οποίο ιδωμένο μαζί με το προηγούμενο αποτέλεσμα επιβεβαιώνει την κατεύθυνση της υπόθεσης. Ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας και τη συνθήκη ελέγχου δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = \text{n.s.}$).

Αντιτρομοκρατικές στάσεις. Η ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one way ANOVA) που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις συνθήκες ($F(2,117) = 17.07, p < .001$) ή $\eta^2 = .23$. Όπως φάνηκε από την πραγματοποίηση των πολλαπλών συγκρίσεων με τη μέθοδο Bonferroni, η διαφορά αυτή εντοπίζεται ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ($M = 3,89$) και τη συνθήκη ελέγχου ($M = 5,44$), και ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας και τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας ($M = 5,21$) (γράφημα 2). Συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας εξέφρασαν λιγότερο αρνητικές στάσεις προς την τρομοκρατία σε σχέση με τις άλλες δύο συνθήκες σε επίπεδο $p < .001$. Ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας και τη συνθήκη ελέγχου δεν

παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = n.s.$).

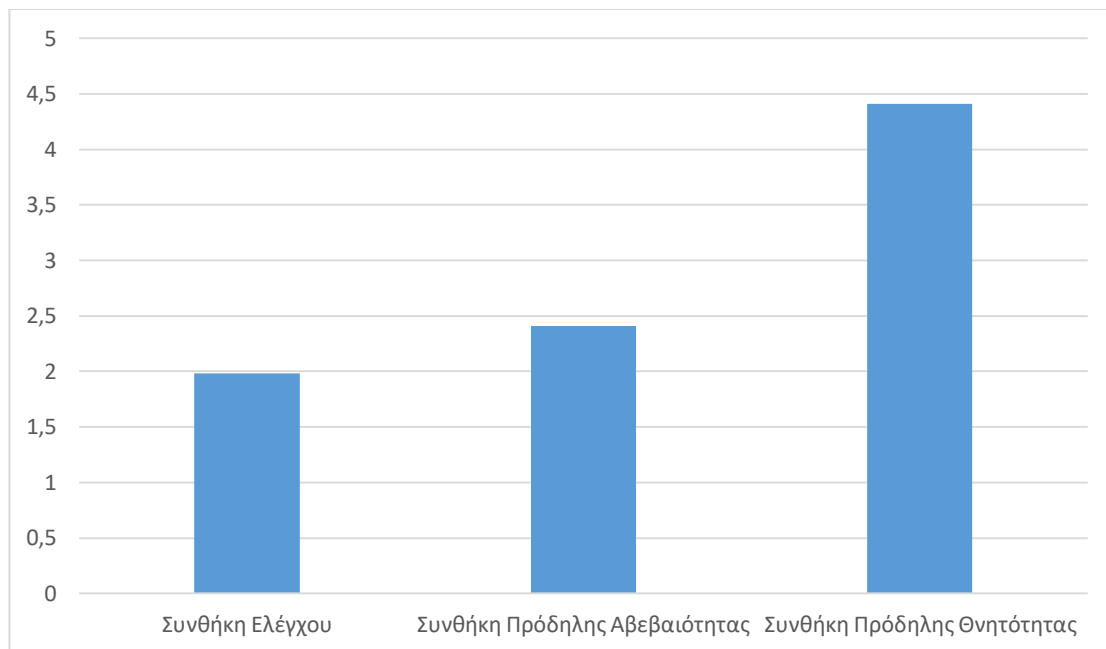

Γράφημα 2. Μέσοι όροι των αντιτρομοκρατικών στάσεων ως προς τη συνθήκη (7-βάθμια κλίμακα, το 7 αντιστοιχεί στο μέγιστο βαθμό αντιτρομοκρατικών στάσεων)

Υιοθέτηση ακραίων αντιτρομοκρατικών μέτρων. Η ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one way ANOVA) που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις συνθήκες ($F(2,117) = 2,07, p = n.s.$).

Συμφωνία με θανατική ποινή. Σχετικά με την συμφωνία με τη θανατική καταδίκη τρομοκρατών, η ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (one way ANOVA) που πραγματοποιήθηκε έδειξε πως υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις συνθήκες ($F(2,117) = 18,31, p < .001$). $\eta^2 = .24$. Όπως φάνηκε

από την πραγματοποίηση των πολλαπλών συγκρίσεων με τη μέθοδο Bonferroni, η διαφορά αυτή εντοπίζεται ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ($M = 4,41$) και τη συνθήκη ελέγχου ($M = 1,98$) και ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας και τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας ($M = 2,41$), (Γράφημα 3). Συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας εξέφρασαν μεγαλύτερη συμφωνία με την θανατική καταδίκη τρομοκρατών σε σχέση με τις άλλες δύο συνθήκες, $p < .001$. Ανάμεσα στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας και τη συνθήκη ελέγχου δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά ($p = \text{n.s.}$).

Γράφημα 3. Μέσοι όροι της συμφωνία με τη θανατική ποινή τρομοκρατών ως προς τη συνθήκη (7-βάθμια κλίμακα, το 7 αντιστοιχεί στο μέγιστο βαθμό συμφωνίας με τη θανατική ποινή)

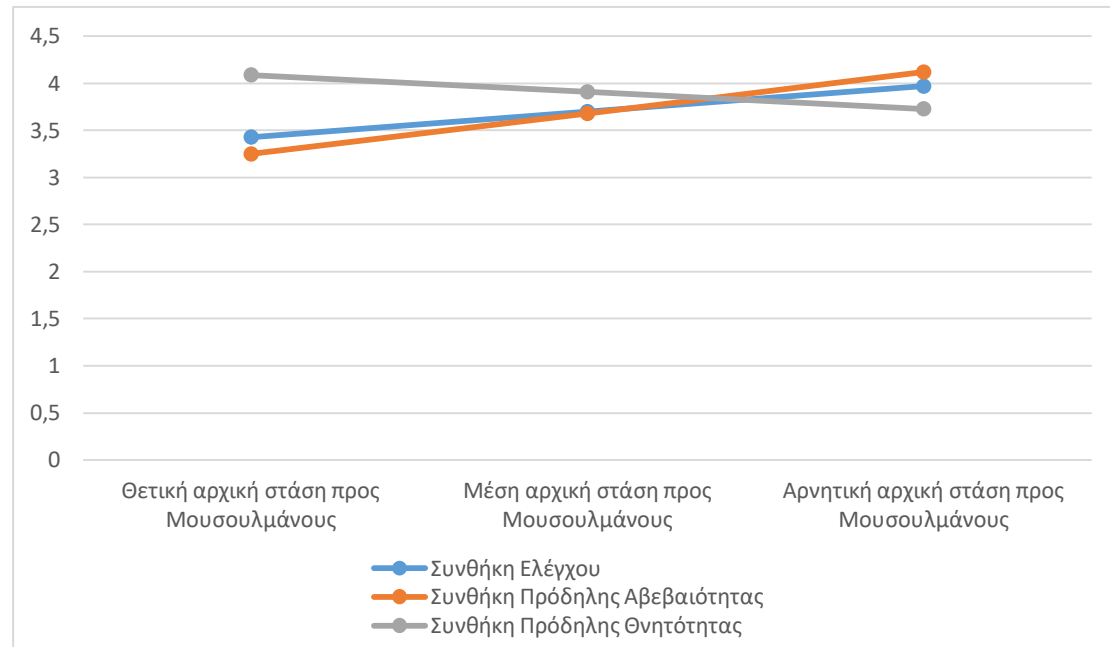
Αλληλεπίδραση συνθήκης με ιδεολογικό προσανατολισμό. Θέλοντας να εξετάσουμε τον ρυθμιστικό ρόλο του ιδεολογικού προσανατολισμού, ο οποίος μετρήθηκε μέσα από τις προμετρήσεις (προδιάθεση προς Μουσουλμάνους και αρχικές στάσεις προς την τρομοκρατία) προχωρήσαμε σε ανάλυση ρύθμισης. Η

ανάλυση ρύθμισης έγινε μέσα από το πρόγραμμα process (model 1, Hayes, 2013) και συγκεκριμένα με την ανεξάρτητη ως πολυκατηγορική μεταβλητή (Hayes & Montoya, 2017). Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος κωδικοποίησης indicator για την μετατροπή της πολυκατηγορικής μεταβλητής σε διχοτομικές μεταβλητές. Η συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας κωδικοποιήθηκε ως D1 και η συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ως D2. Η συνθήκη ελέγχου λειτούργησε ως ομάδα αναφοράς. Οι τρεις λοιπόν ομάδες εκπροσωπήθηκαν από το ακόλουθο σύστημα κωδικοποίησης: Η συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ορίστηκε από το μοτίβο D1=1 και D2=0, η συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας από το μοτίβο D1=0 και D2=1, και η συνθήκη ελέγχου από το μοτίβο D1=0 και D2=0. Χρησιμοποιήθηκαν bootstrap διαστήματα εμπιστοσύνης, διορθωμένα προς bias, βασισμένα σε 10,000 bootstrap δείγματα.

Σημειώθηκε μια στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην αρχική στάση προς τους Μουσουλμάνους και τη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου, $b = .15$, $t(112) = 2.01$, $p = .047$ και σε σχέση με τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας $b = .23$ $t(112) = 2.85$, $p = .005$.

Συγκεκριμένα, σε συμμετέχοντες με θετική προδιάθεση προς Μουσουλμάνους (μια τυπική απόκλιση πάνω από το μέσο), η συνθήκη πρόδηλης θνητότητας οδήγησε σε μεγαλύτερη προκατάληψη προς το Ισλάμ σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου, καθώς η τάση διαφέρει στατιστικά του μηδενός, $t(112) = 2.61$, $p = .01$, ή είναι μεταξύ 0.13 και 0.94 με 95% εμπιστοσύνη. Σε σχέση αντίστοιχα με τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας, η τάση διαφέρει επίσης στατιστικά του μηδενός $t(112) = 3.96$, $p < .001$ ή είναι μεταξύ 0.48 και 1.46 με 95% εμπιστοσύνη. Σε συμμετέχοντες με μέση (moderator = 0) προδιάθεση προς Μουσουλμάνους η συνθήκη πρόδηλης θνητότητας οδήγησε σε μεγαλύτερη προκατάληψη προς το Ισλάμ μόνο σε σχέση με τη συνθήκη

πρόδηλης αβεβαιότητας, καθώς η τάση διαφέρει στατιστικά του μηδενός $t(112) = 2.23, p = .028$ ή είναι μεταξύ 0.42 και 0.70 με 95% εμπιστοσύνη (Σχήμα 1).

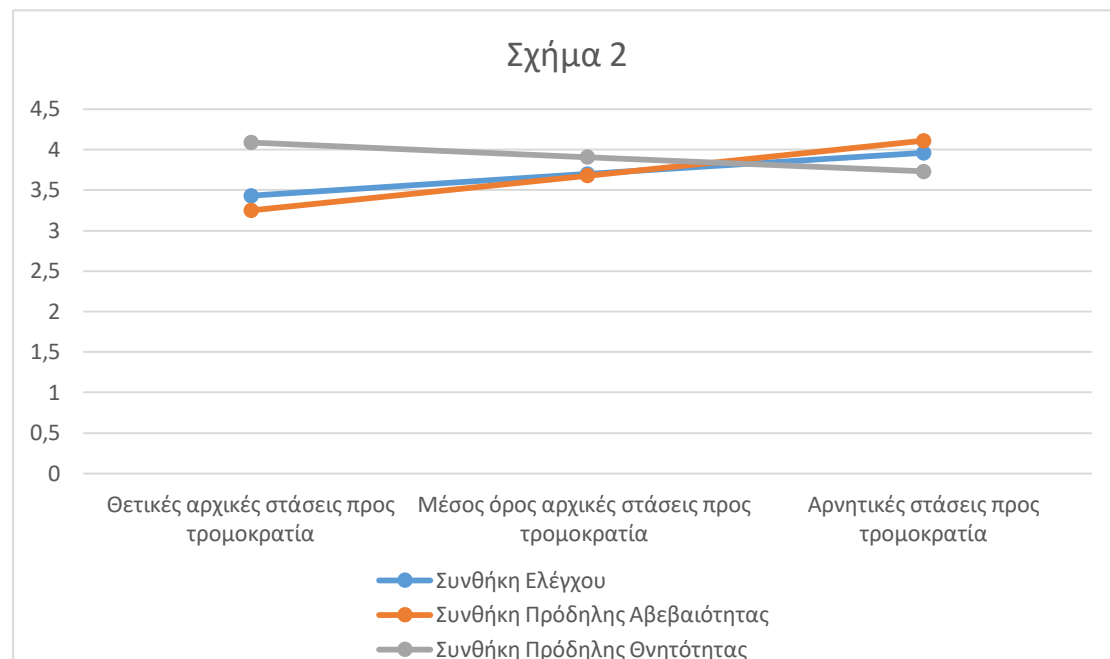

Σχήμα 1. Μέσοι όροι της προκατάληψης προς το Ισλάμ ανάλογα με την πειραματική συνθήκη και τις αρχικές στάσεις προς τους Μουσουλμάνους.

Σημειώθηκε επίσης μια στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στις αρχικές στάσεις προς την τρομοκρατία και τη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου, $b = -.45, t(112) = -2.64, p = .0095$, και σε σχέση με τη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας $b = -.62, t(112) = -4.08, p < .001$.

Συγκεκριμένα, σε συμμετέχοντες με θετικές γενικές στάσεις προς την τρομοκρατία (μια τυπική απόκλιση πάνω από το μέσο), η συνθήκη πρόδηλης θνητότητας οδήγησε σε μεγαλύτερη προκατάληψη προς το Ισλάμ σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου καθώς η τάση διαφέρει στατιστικά του μηδενός, $t(112) = 2.59, p = .011$, ή είναι μεταξύ 0.16 και 1.17 με 95% εμπιστοσύνη. Αντίστοιχα σε σχέση με τη συνθήκη πρόδηλης

αβεβαιότητας η τάση διαφέρει επίσης στατιστικά του μηδενός, $t(112) = 4.26$, $p < .001$, ή είναι μεταξύ 0.45 και 1.23 με 95% εμπιστοσύνη (Σχήμα 2).

Σχήμα 2. Μέσοι όροι της προκατάληψης προς το Ισλάμ ανάλογα με την πειραματική συνθήκη και τις αρχικές στάσεις προς την τρομοκρατία.

Οι αλληλεπιδράσεις συνθήκης και ιδεολογικού προσανατολισμού σε σχέση με όλες τις υπόλοιπες εξαρτημένες μεταβλητές δεν έδωσαν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα δεδομένου ότι περιείχαν στα διαστήματα εμπιστοσύνης τους το μηδέν.

Συζήτηση

Η πειραματική αυτή μελέτη σχεδιάστηκε για να συγκρίνει τις επιδράσεις της πρόδηλης θνητότητας με αυτές της πρόδηλης αβεβαιότητας στην Ισλαμοφοβία και στις απόψεις συνολικά σχετικά με την τρομοκρατία. Αναμέναμε ότι η διέγερση της θνητότητας θα προκαλούσε μεγαλύτερη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, μικρότερη κριτική προς το κοσμικό Ισλάμ και αρνητικότερες απόψεις σχετικά με την

τρομοκρατία σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες.

Σε μια υπόθεση που δεν επιβεβαιώθηκε, αναμενόταν μεγαλύτερη διαφωνία με το φιλοτρομοκρατικό λόγο στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας,. Επίσης, σε καθεστώς προσωπικής αβεβαιότητας αναμενόταν ότι θα υπάρχει μικρότερη διαφωνία με το κείμενο του Ισλαμικού Κράτους. Η προκήρυξη του Ισλαμικού κράτους αναμενόταν να είναι λιγότερο αντιδημοφιλής στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας, καθώς πρόκειται για μια δημαγωγία που παρέχει ξεκάθαρες νόρμες συμπεριφοράς. Ωστόσο ούτε αυτή η υπόθεση δεν επιβεβαιώθηκε. Ο λόγος του κειμένου ίσως ήταν τελικά τόσο ακραίος που δεν προκάλεσε διαφορά ανάμεσα στις συνθήκες.

Αναμενόταν επίσης πως σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες οι συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας θα ανέφεραν μεγαλύτερη προκατάληψη απέναντι στο Ισλάμ, λόγω των ευρημάτων της έρευνας της Θεωρίας Διαχείρισης Τρόμου με άλλες εξω-ομάδες δυνητικά απειλητικές για την κοσμοθεωρία. Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε καθώς δεν παρατηρήθηκε κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις συνθήκες. Λόγω του μικρού μεγέθους της πληθυσμιακής ομάδας των Μουσουλμάνων και της απουσίας ισλαμικής τρομοκρατίας στην Αθήνα, οι Μουσουλμάνοι μπορεί να μην συνιστούσαν απειλή για την κοσμοθεωρία του δείγματος. Ίσως επίσης να ήταν προτιμότερο τα ερωτήματα να ήταν πιο εστιασμένα στους Μουσουλμάνους ως εξω-ομάδα παρά στο Ισλάμ ως ιδεολογία.

Σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες η διέγερση της θνητότητας οδήγησε πάντως σε μεγαλύτερη προκατάληψη προς το Ισλάμ σε συμμετέχοντες με θετική προδιάθεση απέναντι στους Μουσουλμάνους και λιγότερο αρνητική στάση απέναντι στην τρομοκρατία. Συμμετέχοντες δηλαδή που ήταν ανεκτικοί απέναντι στο Ισλάμ και που ήταν γενικά κοινωνικά προοδευτικοί έγιναν πιο προκατειλημμένοι κατόπιν διέγερσης της σκέψης θανάτου σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες. Επομένως, το ιδεολογικό

προφίλ που αποτυπώθηκε κατά τις προμετρήσεις ρύθμισε τη σχέση μεταξύ διέγερσης θνητότητας και προκατάληψης απέναντι στο Ισλάμ.

Μάλιστα τα δύο αυτά ευρήματα επιβεβαιώνουν την υπόθεση της μετατόπισης στο συντηρητισμό (Jost et. al., 2003). Άτομα με φιλελεύθερο πολιτικό προσανατολισμό και προδιάθεση γίνονται πιο συντηρητικά πολιτικά και ψυχολογικά κατόπιν απειλής θνητότητας (Nail, McGregor, Drinkwater, Steele & Thompson, 2009), σε ένα φαινόμενο που έχει περιγραφεί ως φιλελεύθερη αναδραστικότητα (reactive-liberal hypotheses). Αυτό εξηγείται πιθανώς από το ότι οι συντηρητικοί αισθάνονται διαρκώς κάτω από απειλή και αντιδρούν λιγότερο σε καταστασιακές απειλές από τους φιλελεύθερους, οι οποίοι αποκτούν πιο συντηρητικές στάσεις ως αποτέλεσμα καταστασιακών απειλών (Jost et al., 2003 · Nail et al., 2009).

Φαίνεται επίσης να δίνεται απάντηση στο επιμέρους ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε στην ενότητα της εισαγωγής, καθώς στο πείραμα η απειλή έφερε την προκατάληψη, επιβεβαιώνοντας την Ενοποιημένη Θεωρία Απειλής. (Stephen & Stephen, 2000) καθώς δε λειτούργησε αντίστροφα ο μηχανισμός. Δηλαδή η απειλή της τρομοκρατίας δε φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε ως στρατηγική νομιμοποίησης για την έκφραση υπάρχουσας προκατάληψης (Allen, 2004).

Σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες, συμμετέχοντες στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας παρουσίασαν μικρότερη κριτική στα κοσμικά στοιχεία του Ισλάμ, ανεξαρτήτως του ιδεολογικού τους προσανατολισμού, επιβεβαιώνοντας την αρχική υπόθεση. Η κριτική στο κοσμικό Ισλάμ μπορεί να ασκηθεί ως μια πιο κοινωνικά αποδεκτή μορφή έκφρασης προκατάληψης, μέσω της νομιμοποίησης της με θετικές αξίες όπως η κοσμικότητα (Imhoff & Recker, 2012).

Σε ένα επιμέρους εύρημα, στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σημειώθηκε μικρότερη κριτική στην παραδοσιακή διάκριση των δύο φύλων στο Ισλάμ σε σχέση

με τις άλλες δύο συνθήκες ανεξαρτήτως του ιδεολογικού προσανατολισμού των συμμετεχόντων. Σε 144 χώρες που έγινε προσφάτως η ετήσια μέτρηση του δείκτη χάσματος ισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα η Ελλάδα βρέθηκε στη μη κολακευτική 78^η θέση (Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ, 2017). Παρά τη γενική αυτή τάση, έρευνες στη Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου επιβεβαιώνουν ότι συγκεκριμένα η υπαρξιακή απειλή της θνητότητας μπορεί να ενισχύσει συντηρητικά στερεότυπα για τις γυναίκες (Leka, 2015). Στο παρόν πείραμα συγκεκριμένα, σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες συμμετέχοντες που οδηγήθηκαν να σκεφτούν το θάνατό τους αναγνώρισαν σε μικρότερο βαθμό τον εξαναγκαστικό χαρακτήρα που μπορεί να έχει η χρήση της μαντίλας για τις Μουσουλμάνες και αποδέχτηκαν περισσότερο το διαχωρισμό των Μουσουλμάνων γυναικών από τους τομείς της δημόσιας υγείας και της φυσικής αγωγής. Στο πείραμα δε γίνεται μέτρηση σεξισμού με κάποια κλίμακα, παρέχεται όμως μια πιθανή ένδειξη σεξισμού στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας. Δεδομένου μάλιστα ότι η τάση σημειώθηκε άσχετα από τον ιδεολογικό προσανατολισμό των συμμετεχόντων μπορεί να γίνεται λόγος κατ'επέκταση και για έρεισμα υπέρ της υπόθεσης της μετατόπισης προς το συντηρητισμό.

Σχετικά με τις αντιτρομοκρατικές στάσεις αναμένονταν πιο έντονες αντιτρομοκρατικές στάσεις στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες. Η υπόθεση διαψεύστηκε από τα δεδομένα της έρευνας, καθώς βρέθηκε ότι στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας οι αντιτρομοκρατικές στάσεις ήταν πιο ήπιες. Το εύρημα αυτό ήταν μη αναμενόμενο και ασυνεπές προς την ερευνητική εργογραφία της Θεωρίας Διαχείρισης Τρόμου, ειδικά από τη στιγμή που κατά τους Jost et al. (2003), αυξήσεις στην ανάγκη διαχείρισης της απειλής θανάτου αναμένεται να σχετίζονται με μειωμένη απήχηση της προοδευτικής ιδεολογίας. Δεδομένου δε ότι η ενίσχυση συντηρητικών αντιδράσεων ανεξαιρέτως ιδεολογικού προσανατολισμού

συνέστησε μετατόπιση προς το συντηρητισμό, αντιστοίχως εδώ οι θετικότερες στάσεις προς την τρομοκρατία ανεξαιρέτως ιδεολογικού προσανατολισμού ίσως αντανakλούν μεταστροφή προς τον προοδευτισμό. Αυτό αποτελεί μια υπόθεση με επιφύλαξη γιατί είναι ένα εύρημα που αναφέρεται σε ένα φαινόμενο που δεν έχει χαρτογραφηθεί ξανά πειραματικά και χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Σχετικά με την υιοθέτηση ακραίων αντιτρομοκρατικών μέτρων η συνθήκη πρόδηλης θνητότητας είναι αυτή στην οποία περιμέναμε ότι οι συμμετέχοντες θα τα αποδεχόντουσαν περισσότερο σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες, όμως η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε. Ενδεχομένως η αντιτρομοκρατική ρητορική και γενικότερα η αντιμετώπιση της (ισλαμικής) τρομοκρατίας μπορεί να μην ήταν σχετικά με την κοσμοθεωρία του δείγματος και κατ' επέκταση μη ουσιαστικά θέματα για αυτούς, ειδικά από τη στιγμή που η Αθήνα δεν έχει ιστορικό τρομοκρατικών δράσεων εμπνευσμένων από το Ισλάμ.

Επίσης, είναι πιθανό ότι κατόπιν συμπλήρωσης των κλιμάκων προκατάληψης και κριτικής του Ισλάμ στο παρόν πείραμα, να μειώθηκε η τάση των συμμετεχόντων να εκφράσουν επιθετικές τάσεις (μέσα από την αποδοχή σκληρής αντιτρομοκρατικής πολιτικής) καθώς σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό αποκαταστάθηκε η ψυχολογική ανάγκη της προάσπισης της κοσμοθεωρίας τους. Πράγματι, η προκατάληψη και οι διακρίσεις απέναντι σε μέλη ομάδας που παραβιάζουν σημαντικές αξίες, νόρμες και παραδόσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν έμμεσα σαν τακτικές για την ισχυροποίηση της κοσμοθεωρίας κάποιου και έτσι να μειώσουν την απειλή (Burke et al., 2010). Αντίστοιχα, συμμετέχοντες που τους δόθηκε σε μια έρευνα η ευκαιρία να εκφράσουν αρχικά αρνητικές απόψεις προς μια εξω-ομάδα μείωσαν στη συνέχεια τις επιθετικές τους αντιδράσεις (Mcgregor et al., 1998).

Παρότι δεν επιβεβαιώθηκε συνολικά η υπόθεση της μεγαλύτερης υιοθέτησης ακραίας αντιτρομοκρατικής πολιτικής κατόπιν ενεργοποίησης της πρόδηλης θνητότητας, σημειώθηκε εντούτοις μεγαλύτερη συμφωνία με τη θανατική ποινή στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες. Αυτό το επιμέρους και φαινομενικά δευτερεύον εύρημα είναι σημαντικό γιατί αποτελεί επιβεβαίωση διαδικασιών διαχείρισης τρόμου όπως η υπερτιμωρητικότητα και η αυστηροποίηση, καθώς σε έρευνες που έχουν γίνει σε νομικά πλαίσια έχει βρεθεί πως η πρόδηλη θνητότητα κάνει τους συμμετέχοντες πιο τιμωρητικούς. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Judges (1999), η θανατική ποινή όχι μόνο εκφράζει αυταρχική επιθετικότητα έναντι μισητών και απεχθών χαρακτηριστικών που ενσαρκώνονται από περιθωριακούς αξιακούς παραβάτες, αλλά ασκεί κιόλας ισχυρό έλεγχο στο θάνατο μέσα από τον τελετουργικό της χαρακτήρα. Η θανατική ποινή αποτελεί μάλιστα συμβολική άμυνα έναντι της προσλαμβανόμενης απειλής της συλλογικής επιβίωσης των μελών ενός πολιτισμού (Judges, 1999). Δεδομένου ότι η συμφωνία με τη θανατική ποινή σημειώθηκε ανεξαρτήτως ιδεολογικού προσανατολισμού των συμμετεχόντων που είχαν οδηγηθεί να σκεφτούν το θάνατό τους, αποτελεί άλλο ένα έρεισμα για την υπόθεση της μετατόπισης προς το συντηρητισμό.

Συνοπτικά, δεν επιβεβαιώθηκε εξολοκλήρου η σύνδεση της διέγερσης θνητότητας με πιο συντηρητικές στάσεις, όπως περιμέναμε σε ένα πλαίσιο τρομοκρατίας. Ωστόσο, η μεγαλύτερη προκατάληψη προς το Ισλάμ σε κοινωνικά προοδευτικούς και η μεγαλύτερη αποδοχή της θανατικής ποινής καθώς και σεξιστικών απόψεων στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας σε σχέση με τις δύο άλλες συνθήκες αποτελούν πειστικές ενδείξεις για την επιβεβαίωση της υπόθεσης της αυστηροποίησης και γενικά της μετατόπισης προς το συντηρητισμό κατόπιν

διέγερσης της θνητότητας. Την ίδια υπόθεση φαίνεται να ενισχύει και η μικρότερη κριτική στο κοσμικό Ισλάμ στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας που σημειώθηκε ανεξαρτήτως ιδεολογικού προσανατολισμού.

Υπήρχε μια επίδραση αντίστροφης φοράς από την αναμενόμενη. Συγκεκριμένα η μικρότερη συμφωνία με αντιτρομοκρατικές στάσεις στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας ανεξαρτήτως συνθήκης, η οποία μπορεί να περιγραφεί με όρους μετατόπισης προς τον προοδευτισμό. Οι καλές θεωρίες κατά τον Van den Bos (2009) θα πρέπει να είναι σε θέση να εξηγήσουν μια επίδραση, την απουσία της αλλά και την επίδραση αντίστροφης φοράς. Μια πιθανή γενική εξήγηση για το αντιφατικό αυτό εύρημα δίνεται από τους Greenberg & Jonas (2003), οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι οι κοσμοθεωρίες είναι ανταλλάξιμες μεταξύ τους, καθώς όλες οι κοσμοθεωρίες είναι εξίσου αποτελεσματικές στην προστασία μας από την υπαρξιακή αγωνία.

Επίσης, αναμενόταν ότι ο ιδεολογικός προσανατολισμός θα ρύθμιζε τη σχέση της συνθήκης με τις εξαρτημένες, αυτό όμως επιβεβαιώθηκε μόνο για τον παράγοντα της προκατάληψης προς το Ισλάμ. Φαίνεται πως πέρα από την αρχική πολιτική τοποθέτηση των ατόμων, ρόλο κλειδί στο ποια θα είναι η αντίδραση στην διέγερση της θνητότητας μπορεί να έχει και η αξία που φωτίζεται στο πλαίσιο του πειράματος (Greenberg et al., 1992). Αυτό επιβεβαιώθηκε στο πείραμα αυτό, στο οποίο φωτίστηκε η αξία της ασφάλειας, καθώς μια σειρά από ευρήματα που παρατέθηκαν αποκάλυψαν τη στροφή των συμμετεχόντων σε πολιτικά συντηρητικές απόψεις.

Το πείραμα αυτό εντάσσεται στο σώμα ερευνών, στις οποίες η διέγερση θνητότητας είχε μεγαλύτερη επίδραση από την διέγερση αβεβαιότητας στην προάσπιση της κοσμοθεωρίας των συμμετεχόντων. Η θνητότητα φαίνεται εκτός από ποσοτικά να είναι και μια ποιοτικά μοναδική απειλή, καθώς είχε μεγαλύτερη επίδραση στις εξαρτημένες ανεξάρτητα αν η αντιπαραβαλλόμενη συνθήκη ενείχε

απειλή (προσωπική αβεβαιότητα) ή όχι (συνθήκη ελέγχου). Το εύρημα αυτό είναι μοναδικό στο πεδίο της τρομοκρατίας στο οποίο η πρόδηλη θνητότητα δεν έχει συγκριθεί ξανά με την πρόδηλη αβεβαιότητα.

Τέλος, στην παρούσα έρευνα επικυρώθηκε ο διαχωρισμός μεταξύ της κριτικής και της προκατάληψης που συσκοτίζει ο όρος Ισλαμοφοβία. Ο λόγος είναι ότι στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας, ενώ οι συμμετέχοντες ανεξαρτήτως πολιτικού προσανατολισμού παρουσίασαν μικρότερη κριτική στο κοσμικό Ισλάμ, ήταν οι κοινωνικά προοδευτικοί που έγιναν πιο προκατειλημμένοι απέναντι στο Ισλάμ. Οι δύο παράγοντες βρέθηκαν άλλωστε να έχουν πολύ χαμηλή (αρνητική) συσχέτιση μεταξύ τους ($r = -.12$), ($p = \text{n.s.}$).

Αξίζει εδώ να γίνει αναφορά σε γενικούς περιορισμούς της έρευνας, καθώς τα αποτελέσματα συνολικά δεν επιβεβαίωσαν την υπόθεση της μετατόπισης προς το συντηρητισμό, παρότι μερικά επιμέρους ευρήματα μπορούν να περιγραφούν με τέτοιους όρους. Ένας μεθοδολογικός περιορισμός αποτέλεσε η συνθήκη ελέγχου. Συγκεκριμένα, δεν υπήρχε σε αντιπαραβολή μια ξεκάθαρα ουδέτερη ή έστω ήπιας έντασης και απειλής συνθήκη ελέγχου, και αυτό ίσως ήταν μια αιτία για την έλλειψη διαφοροποίησης ανάμεσα στις ομάδες σε μερικές από τις εξαρτημένες μεταβλητές που μελετήθηκαν. Άλλες έρευνες στην πρόδηλη θνητότητα έχουν χρησιμοποιήσει διαφορετικές συνθήκες ελέγχου με διέγερση ουδέτερης ή ήπιας αρνητικής μορφής, όπως το να γράφει κανείς για το τι σκέφτεται όταν βλέπει τηλεόραση ή όταν έχει πόνο στο δόντι ή άγχος γραπτών εξετάσεων.

Οι συμμετέχοντες στην ομάδα ελέγχου δεν οδηγήθηκαν να σκεφτούν κάτι, παρά είχαν μόνο το κείμενο σαν ερέθισμα. Λόγω της εδραιωμένης ερευνητικά γνωστικής σύνδεσης μεταξύ της πρόδηλης πειραματικά διεθνούς τρομοκρατίας και των σκέψεων σχετικά με το θάνατο (Landau et al., 2004) είναι πιθανό να υπήρξε διέγερση της

θνητότητας και στη συνθήκη ελέγχου. Παρά το ότι δηλαδή η τρομοκρατική δράση αφορούσε μια άλλη χώρα από αυτή των συμμετεχόντων είναι να πιθανόν να τους προκάλεσε την υπόμνηση της δικής τους θνητότητας, καθιστώντας τη συνθήκη ελέγχου μια εναλλακτική συνθήκη της πρόδηλης θνητότητας. Αυτό θα μπορούσε να είχε ελεγχθεί με τη πειραματική χρήση του έργου που μετρά την προσβασιμότητα των σκέψεων σχετικά με το θάνατο (DTA). Βέβαια, η απουσία διαφοροποίησης μπορεί να εμφανίστηκε επίσης λόγω του ότι υπενθυμίζοντας σε κάποιον μια περίπτωση διεθνούς τρομοκρατίας μπορεί να αυξήσει τις τάσεις δικαιολόγησης του συστήματος χωρίς απαραίτητα να έχουν προκληθεί σκέψεις σχετικά με το θάνατο (Ullrich & Cohrs 2007).

Ο χειρισμός της πρόδηλης θνητότητας και της αβεβαιότητας μπορεί να μην ήταν για μερικούς συμμετέχοντες αποτελεσματικός ούτως ή άλλως εξαιτίας της διαδικτυακής χορήγησης και συμπλήρωσης που ίσως δεν ενθαρρύνει βαθιά επεξεργασία. Η ηλεκτρονική φύση της μεθόδου συμπλήρωσης μπορεί να μην επέτρεψε την βαθύτερη επεξεργασία της υπαρξιακής απειλής του θανάτου, σε σχέση με το αν συμμετείχαν στο πείραμα σε εργαστήριο. Η αβεβαιότητα από την άλλη είναι ένας προβληματικός θεωρητικά όρος, και είναι αμφίβολο το τι είδους αβεβαιότητα ενεργοποιήθηκε στους συμμετέχοντες και αν ενέπλεκε προσωποποιημένη ανησυχία. Πάντως βρέθηκε ότι στη συνθήκη πρόδηλης αβεβαιότητας δηλώσαν ότι το κείμενο τους έφερε μεγαλύτερη αβεβαιότητα σε σχέση με το πόσο σκέφτηκαν το θάνατό τους στη συνθήκη πρόδηλης θνητότητας.

Η προάσπιση της κοσμοθεωρίας λαμβάνει χώρα μόνο αν οι σκέψεις αυτές είναι προσβάσιμες μεν εκτός συνείδησης δε, όμως το ότι υπήρχε δεύτερη δοκιμασία στο πείραμα (η ερώτηση ενίσχυσης μετά την κλίμακα της διάθεσης MAPS) ίσως δεν επέτρεψε στις σκέψεις σχετικά με το θάνατο να μείνουν εκτός συνείδησης το οποίο

με τη σειρά του μπορεί να επηρεάσει τις απαντήσεις στις εξαρτημένες. Είναι επίσης πιθανό πως η παρουσία δεύτερης δοκιμασίας στη συνθήκη θνητότητας οδήγησε σε παρατεταμένη επεξεργασία σκέψεων θανάτου, η οποία όπως έχει βρεθεί εξασθενίζει την πρόδηλη θνητότητα (Greenberg et al., 1994).

Μελλοντικές έρευνες θα ωφελούσε να προχωρήσουν σε κάποιες τροποποιήσεις στον πειραματικό σχεδιασμό, όπως το να έχουν μια ακριβή μέτρηση του χρόνου συμπλήρωσης του έργου καθυστέρησης, γιατί μετά τη διέγερση της θνητότητας αν κανείς μετρήσει τις εξαρτημένες υπερβολικά νωρίς μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να μην είναι τόσο ισχυρή η επίδραση σε αυτές (Morger, 2014).

Προτείνεται η πραγματοποίηση περαιτέρω πειραμάτων με αντιπαραβολή της θνητότητας με άλλες απειλές πέραν της αβεβαιότητας, όπως της απώλειας νοήματος και απώλειας ελέγχου. Φαίνεται πως η Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου είναι χρήσιμη στην κατανόηση των πολλαπλών τρόπων με τους οποίους αντιδράνε οι άνθρωποι στις απειλές της πρόδηλης θνητότητας, αλλά δεν παίρνει θέση στο ποιος είναι ο μοναδικός καθοριστικός παράγοντας συγκεκριμένων ιδεολογικών πεποιθήσεων (Greenberg & Jonas, 2003).

Μελλοντικές έρευνες μπορούν επίσης να εξετάσουν σε προμέτρηση ατομικές διαφορές, στο αν οι παράγοντες που μελετώνται λειτουργούν ως σημαντική πηγή ταυτότητας και αυτοεκτίμησης. Να τους διαχωρίζει δηλαδή με βάση το πόσο σημαντικό είναι για τους ίδιους το κριτήριο εκείνο με βάση το οποίο έχει συγκροτηθεί η όψη της κοσμοθεωρίας η οποία ερευνάται. Αυτό θα καθορίσει το βαθμό στον οποίο το άτομο θα αντιδράσει με σκοπό την αποκατάσταση της κοσμοθεωρίας. Ο παράγοντας της αυτοεκτίμησης, που δε λήφθηκε υπόψη, έχει βρεθεί ότι έχει ρυθμιστικό ρόλο στη σχέση της πρόδηλης θνητότητας με την προάσπιση της κοσμοθεωρίας. Όταν ένα άτομο δέχεται απειλές στην αυτοεκτίμηση

του ή σε οποιαδήποτε πολιτισμική αξία έχει επενδύσει, αυτό θα αυξάνει την προσβασιμότητα των σκέψεων σχετικά με το θάνατο (Pyszczynski et al., 2015) και κατά συνέπεια την τάση για προάσπιση της κοσμοθεωρίας του. Σε μελλοντικές έρευνες ενδιαφέρον επίσης θα είχε να υπήρχε μια ερώτηση της ταύτισης με την Ευρώπη ώστε να συγκριθούν μεταξύ τους ομάδες ατόμων που ταυτίζονται με την Ευρώπη και άρα προσλαμβάνουν το κείμενο ως περισσότερο απειλητικό σε σχέση με όσους ταυτίζονται λιγότερο.

Η Θεωρία Διαχείρισης Τρόμου συνεισφέρει λοιπόν στο να ερμηνευτεί η ψυχολογικά αμυντική αντίδραση της στροφής στον πολιτικό συντηρητισμό. Είναι χρήσιμη η συνειδητοποίηση πως ο τρόμος του θανάτου έχει πολιτικές επιπτώσεις, καθώς ο θάνατος ως θέαμα και είδηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να στρατολογήσει άτομα υπέρ μιας πολιτικής και να επηρεάσει και την εκλογική συμπεριφορά. Πολλές πάντως από τις αντιτρομοκρατικές πρωτοβουλίες και πολιτικές επιτήρησης που εφαρμόζονται για να αναγνωριστούν βίαιοι εξτρεμιστές μπορούν με έναν παράδοξο τρόπο να τροφοδοτήσουν τον εξτρεμισμό (Lyons-Padilla, Gelfand, Mirahmadi, Farooq, & Van Egmond, 2016).

Προτείνεται προς όσους διαμορφώνουν την κοινή γνώμη να κάνουν λόγο για διαφορετικές μειονότητες όταν αναφέρονται σε Μουσουλμάνους και σε ισλαμιστές τρομοκράτες, για να επιτευχθεί η αποσύνδεση, η διαφοροποίηση τους. Σε κάθε περίπτωση, ενώ μπορεί η παρουσία της αβεβαιότητας στη ζωή να μην είναι αναχαιτίσιμη και ο θάνατος να είναι μια αναπόφευκτη απειλή, ενημερώνοντας όμως τους ανθρώπους για τις αιτίες της ισλαμικής τρομοκρατίας, τους επιτρέπει να νοηματοδοτήσουν την αρνητική αυτή εμπειρία και να μειώσουν την πρόσληψη της απειλής (Fischer et al., 2011).

Βιβλιογραφία

- Allen, C. (2010). *Islamophobia*. London: Ashgate.
- Allport (1954). *The Nature of Prejudice*. (1954; 1979). Reading, MA: Addison-Wesley Pub. Co.
- Burke, B. L., Martens, A. & Faucher, E. H. (2010). Two decades of terror management theory: a meta-analysis of mortality salience research. *Personality and Social Psychological Review*, 14,155–195. doi: 10.1177/1088868309352321
- Burke, B. L., Kosloff, S., & Landau, M. J. (2013). Death goes to the polls: A meta-analysis of mortality salience effects on political attitudes. *Political Psychology*, 34(2), 183-200.
- Cohen, F., Soenke, M., Solomon, S., & Greenberg, J. (2013). Evidence for a role of death thought in American attitudes toward symbols of Islam. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(2), 189-194.
- Commission on British Muslims and Islamophobia. (1997). *Islamophobia: A challenge for us all*. London: Runnymede Trust.
- Crane, L. S., & Bano, S. (2016). Islamo-positivity items and revised English language version of SIPSCI measure (Scale of Islamoprejudice and Secular Critique of Islam) Measurement Instrument. Retrieved from The Open Science Framework.
<https://osf.io/4kj2a>

- Das, E., Bushman, B. J., Bezemer, M. D. Kerkhof, P., & Cermeulen, I. E. (2009). How terrorism news reports increase prejudice against outgroups: A terror management account. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 453-459.
- Florian, V., & Mikulincer, M. (1997). Fear of death and the judgment of social transgressions: A multidimensional test of terror management theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 369–380.
- Fischer, P., Krueger, J., Greitemeyer, T., Vogrincic, C., Kastenmüller, A., Frey, D. & Kainbacher, M., (2011). The bystander-effect a meta-analytic review on bystander intervention in dangerous and non-dangerous emergencies. *Psychological Bulletin*, 137(4), 517-537. doi:10.1037/a0023304
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (1986). The aversive form of racism. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (Ed.), *Prejudice, discrimination, and racism* (p. 61-89). San Diego, CA: Academic Press.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. In R.F. Baumeister (Ed.) *Public self and private self* (p. 189 – 212). New York: Springer-Verlag.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., Veeder, M., Kirkland, S., & Lyon, D. (1990). Evidence for terror management theory II: The effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(2), 308-318.
- Greenberg, J., Simon, L., Pyszczynski, T., Solomon, S., & Chatel, D. (1992). Terror management and tolerance: Does mortality salience always intensify negative reactions to others who threaten one's worldview? *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 2112-2220.

- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Simon, L., & Breus, M. (1994). Role of consciousness and accessibility of death-related thoughts in mortality salience effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 627-637.
- Greenberg, J., & Jonas, E. (2003). Psychological motives and political orientation—The left, the right, and the rigid: Comment on Jost et al. (2003). *Psychological Bulletin*, 129, 376–382.
- Haas I. J. & Cunningham, W. A. (2014). The Uncertainty Paradox: Perceived Threat Moderates the Impact of Uncertainty on Political Tolerance. *Political Psychology*, 35(2), 291–302.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York, NY: The Guilford Press.
- Hayes, A. F. & Montoya A. K. (2017): A Tutorial on Testing, Visualizing, and Probing an Interaction Involving a Multicategorical Variable in Linear Regression Analysis, *Communication Methods and Measures*, 1-30. doi: 10.1080/19312458.2016.127 1116
- Hogg, M. A., Meehan, C., Farquharson, J. (2010). The solace of radicalism: Self-uncertainty and group identification in the face of threat. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 1061–1066.
- Hogg, M., Kruglanski, A. W. & Van den Bos, K. (2013). Uncertainty and the Roots of Extremism. *Journal of Social Issues*, 69(3) 407-418.
- Huddy, L, Feldman, S., Taber, C., & Lahav, G. (2005). Threat, Anxiety, and Support of Antiterrorism Policies. *American Journal of Political Science*, 49(3), 593–608.
- Huddy, L., Feldman, S., Capelos, T., & Provost, C. (2002). The Consequences of Terrorism: Disentangling the Effects of Personal and National Threat. *Political Psychology*, 23(3), 485–509.

- Huddy, L., & Feldman, S. (2011). Americans respond politically to 9/11: Understanding the impact of the terrorist attacks and their aftermath. *American Psychologist*, 66(6), 455-467.
- Imhoff, R. & Recker, J. (2012). Differentiating Islamophobia: Introducing a New Scale to Measure Islamoprejudice and Secular Islam Critique. *Political Psychology*, 33(6), 811–824. doi: 10.2307/23324193
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339 –375.
doi:10.1037/00332909.129.3.339
- Jost, J. T., Kay, A. C. & Thorisdottir, H. (2009). *Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification*. New York, NY: Oxford University Press.
- Jost, J. T. and Napier, J. L. (2011). The Uncertainty-Threat Model of Political Conservatism. In M. A. Hogg, D. L. Blaylock (Ed.), *Extremism and the Psychology of Uncertainty*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd. doi: 10.1002/9781444344073.ch6
- Judges, D. P. (1999). Scared to Death: Capital punishment as authoritarian terror management. *UC Davis Law Review*, 33, 155-248.
- Landau, M. J. Solomon, S. Greenberg, J. Cohen, F. Pyszczynski, T. Arndt, J. Cook, A. et al. (2004). Deliver us from evil: The effects of mortality salience and reminders of 9/11 on support for President George W. Bush. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 30(9), 1136-1150.
- Landau, M. J., Goldenberg, J. L., Greenberg, J., Gillath, O., Solomon, S., Cox, C., Martens, A., & Pyszczynski, T. (2006). The siren's call: Terror management and the threat of men's sexual attraction to women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(1), 129-146.

- Leka, G. (2015). Mortality salience effects on gender stereotype: Attitudes and sexism, and the moderating effect of gender role conflicts (Doctoral dissertation). Retrieved from <http://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/361/>
- Lind, E. A., & Van den Bos, K. (2002). When fairness works: Toward a general theory of uncertainty management. In B. M. Staw & R. M. Kramer (Ed.), *Research in organizational behavior* (Vol. 24, pp. 181–223). Greenwich, CT: JAI Press.
- Lyons-Padilla, S. Gelfand, M. Mirahmadi, H. Farooq, M. & Van Egmond, M. (2016). Belonging nowhere: Marginalization & radicalization risk among Muslim immigrants. *Behavioral Science and Policy*. 10.1353/bsp.2015.0019.
- Mcgregor, H. Lieberman, J. Greenberg, Solomon, Sheldon, Arndt, Jamie, Simon, Linda & Pyszczynski, T. (1998). Terror Management and Aggression: Evidence That Mortality Salience Motivates Aggression Against Worldview-Threatening Others. *Journal of Personality and Social Psychology*. 74. doi: 590-605. 10.1037/0022-3514.74.3.590.
- McGregor, I., Zanna, M. P., Holmes, J. G., & Spencer, S. J. (2001). Compensatory conviction in the face of personal uncertainty: Going to extremes and being oneself. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 472–488.
- Morger, J. (2014). The Effects of Existential Salience on State Anxiety (Master Thesis). Retrieved from <http://thekeep.eiu.edu/theses/1294/>
- Nail, P. R., McGregor, I., Drinkwater, A. E., Steele, G. M., Thompson, A. W. (2009). Threat causes liberals to think like conservatives. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 901–907.
- Pyszczynski, T., Solomon, S. and Greenberg, J. (2003). *In the wake of 9/11: The psychology of terror*. Washington, DC: American Psychological Association.

- Pyszczynski, T., Solomon, S. and Greenberg, J. (2015). Thirty years of terror management theory: From genesis to revelation. *Advances in Experimental Social Psychology* 52, 1–70. doi:0.1016/bs.aesp.2015.03.001
- Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Lyon, D. (1989). Evidence for terror management theory I: The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 681–690.
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A Terror Management Theory of Social Behavior: The Psychological Functions of Self-Esteem and Cultural Worldviews. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24(3), 93-159. doi: 10.1016/S0065-2601(08)60328-7
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 23-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Van den Bos, K. (2001). Uncertainty management: The influence of uncertainty salience on reactions to perceived procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 931-941.
- Van den Bos, K., Poortvliet, P. M., Maas, M., Miedema, J., & Van den Ham, E. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: The impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 91–113.
- Van den Bos, K., Euwema M. C., Poortvliet, P. M. & Maas, M. (2007). Uncertainty Management and Social Issues: Uncertainty as an Important Determinant of Reactions to Socially Deviating People. *Journal of Applied Social Psychology*. 37(8). 1726–1756.

- Van den Bos, K. (2009). Making sense of life: The existential self trying to deal with personal uncertainty. *Psychological Inquiry*, 20(4), 197–217.
- Ullrich, J., & Cohrs, J.C. (2007). Terrorism salience increases system justification: Experimental evidence. *Social Justice Research*, 20, 117-139.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063–1070.